

**UNIVERZITA KARLOVA
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA**

**Pěstounská péče a odborná podpora:
Interakce mezi pěstounem, dítětem a
sociálními pracovníky**

Bakalářská práce

Bc. Ema Nováková

Katedra pastorační a sociální práce

Vedoucí práce: Mgr. Ing. Olga Angelovská, Ph.D.

Studijní program: Sociální a pastorační práce, B0923P240004

Studijní obor: Sociální a pastorační práce

Praha 2024

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem Pěstounská péče a odborná podpora: Interakce mezi pěstounem, dítětem a sociálními pracovníky napsala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti ke studijním účelům.

V Praze, dne 21. 6. 2024

Bc. Ema Nováková

Anotace

V této bakalářské práci se zabývám sociálně-psychologickou reflexí pěstounské péče, se zaměřením na interakce mezi pěstounem, dítětem a sociálním pracovníkem. Cílem je pochopit faktory ovlivňující vztah mezi dítětem a pěstounem, zjistit, jakým způsobem do tohoto vztahu zasahují sociální pracovníci. V teoretické části se věnuji především pěstounské péči, vztahu mezi dítětem a pěstounem a v závěru teoretické části se zaměřuji na roli státu v podpoře pěstounů. Praktická část přináší výsledky výzkumného šetření, které ukazují, že proces přijímání dítěte pěstouny je dynamický a vyžaduje flexibilitu a schopnost bezpodmínečného přijetí. Vzdělávací programy hrají zásadní roli v rozvoji těchto a dalších kompetencí. Psychická náročnost pěstounské péče často vyžaduje omezení svých aktivit a stanovení jasných hranic k prevenci vyhoření. Trauma dětí odebraných od biologických rodičů se projevuje v jejich chování a emocích, což zdůrazňuje potřebu okamžité psychologické podpory. Komunikace o biologických rodičích by měla být pravdivá a přiměřená věku dítěte, bez negativního hodnocení rodičů. Výsledky také potvrzují, že odborní sociální pracovníci hrají klíčovou roli v podpoře pěstounských rodin, koordinaci služeb a poskytování krizové intervence a poradenství.

Klíčová slova

Pěstounská péče, sociální pracovníci, vztah, podpora pěstounských rodiny, rodičovské kompetence, psychosociální model, sociální stát

Summary

In this bachelor's thesis, I explore the social-psychological reflection of foster care, focusing on the interactions between the foster parent, the child and the social worker. The aim is to understand the factors influencing the relationship between the child and foster carer to identify how social workers intervene in this relationship. The theoretical part focuses on foster care, the relationship between the child and the foster carer and concludes the theoretical part with the role of the state in supporting foster carers. The practical part presents the results of the research investigation, which show that the process of adopting a child by persons is dynamic and requires flexibility and the capacity for unconditional acceptance. Educational programmes play a vital role in the development of these and other competencies. The psychological demands of foster care often require limiting one's activities and setting clear boundaries to prevent burnout. The trauma of children removed from their biological parents manifests itself in their behaviour and emotions, highlighting the need for immediate psychological support. Communication about the biological parents should be truthful and age-appropriate, without negative evaluations of the parents. The results also confirm that professional social workers play a key role in supporting foster families, coordinating services and providing crisis intervention and counselling.

Keywords

Foster care, social workers, relationship, foster family support, parental competence, psychosocial model, welfare state

Poděkování

Chtěla bych poděkovat vedoucí mé práce Ing. Mgr. Olze Angelovské, Ph.D., za její vedení při psaní bakalářské práce. Za trpělivost a podporu bych také ráda poděkovala všem svým blízkým.

Obsah

Úvod.....	1
Teorická část.....	2
1. Rodina.....	2
2. Náhradní rodinná péče.....	6
3. Pěstounská péče.....	8
4. Vztah mezi dítětem a pěstounskou rodinou.....	12
5. Psychosociální model pěstounské péče dle Schofield (2002).....	14
5.1 Milovat a být milován (to love).....	15
5.2 Jednat a být efektivní (to act).....	16
5.3 Myslet a reflektovat (to think).....	17
5.4 Patřit a být součástí (to belong).....	19
5.5 Doufat a plánovat budoucnost (to hope).....	20
5.6 Faktory vztahy ovlivňující vztah.....	22
6. Podpora pěstounství ze strany státu.....	26
6.1 Konkrétní formy podpory pro pěstouny v České republice.....	26
6.2 Dohody o výkonu pěstounské péče a individuální plánování podpory.....	28
6.3 Doprovázení a služby pro pěstounské rodiny.....	32
PRAKTICKÁ ČÁST.....	36
7. Cíl výzkumu a formulace výzkumné otázky.....	36
8. Volba výzkumné strategie.....	37
9. Metody sběru dat.....	38
10. Metody analýzy dat.....	39
10.1 Výběr participantů.....	40
10.2 Vlastní sběr a analýza dat.....	41

10.3 Vlastní výzkumné šetření - témata.....	42
Diskuze.....	52
Seznam literatury.....	54
Rejstřík.....	55
Přílohy.....	56

Úvod

V této bakalářské práci představuji sociálně-psychologickou reflexi pěstounské péče se zaměřením na interakci pěstounů, dítěte a sociálních pracovníků. Cílem bakalářské práce je porozumět faktorům ovlivňující vztah mezi dítětem a pěstounem, a jakým způsobem do něho vstupují sociální pracovníci.

Bakalářská práce je rozdělena do dvou částí. V teoretické části se zabývám vysvětlením jednotlivých pojmů a představení aktuálních poznatků. V praktické části představuji výzkumné šetření a jednotlivá témata.

V teoretické části se zabývám rodinou a jejími vlastnostmi, které propojují s náhradní rodinou péčí, která představuje prostředí nejvíce se podobající tomu rodinnému. Poté přecházím k pěstounské péči a k vymezení jejích aspektů. Navazují vztahem mezi rodičem a dítětem. Jako teoretickou oporu jsem využila Psychosociální model pěstounské péče od autorky Schofield (2002), pojmenovávající stěžejní oblasti pěstounské péče vedoucí k úspěšnému osamostatnění jedince a zachování kontinuity vztahu.

V poslední kapitole teoretické části se věnuji roli státu v pěstounské péči. Představuji dávky pěstounské péče. Následně přibližuji obsah Dohod o výkonu pěstounské péče a individuální plánování opory. Tyto dokumenty jsou stěžejní, pro spolupráci rodiny a dítěte se sociálními pracovníky a také pro směřování vedení rodiny. V závěru se věnuji doprovázení pěstounských rodin a jednotlivých aktérů v tomto procesu.

Praktická část obsahuje představení výzkumného šetření a využití metody sběru a analýzy dat. Za využití tematické analýzy vznikla témata, se kterými se respondenti sekávají. V poslední části bakalářské práce je představuji s konkrétními citacemi a témata spojuji s teoretickými poznatky.

1.

Teoretická část

1. Rodina

V této bakalářské práci se budu zabývat pěstounskou péčí, tedy jedním z možných typů náhradní rodinné péče. V následujících odstavcích se proto prvně věnuji teoretickým definicím, konceptualizacím a charakteristikám rodiny. Rodinu chápou společenské vědy nejčastěji jako základní „primární sociální skupinu“ (Cooley, 1902; srov. Arce 1970) a jako základní článek sociální struktury, v níž se její členové rodí, vyrůstají a socializují. Jiným slovy její členové jsou v jejím rámci připravováni k hraní různých rolí a plnění specifických funkcí, jakými jsou jak biologická reprodukce, tak přenos a integrace kulturních vzorců a hodnot (Dunovský, 1986). Rodina umožňuje jedinci vrůst do kultury a společnosti a také formuje mezigenerační kontinuitu a solidaritu (Matoušek, 2003).

Variabilita rodinné skupiny se týká její velikosti, vnitřní struktury a vnějších vazeb. Základem ve většině typů společností zůstává základem pár složený z muže a ženy, specifickou transformací, kterou rodina prochází v současnosti a není předmětem této práce, je fenomén homoparentálních svazků (Nešporová 2021). Rodina je tedy postavena na trvalém sexuálním partnerství a příbuzenství. Rodinná skupina tvořící společnou domácnost složená z rodičů a jejich vlastních nebo adoptovaných dětí se nazývá „nukleární rodina“. Je to malá, intimní skupina s důvěrnými osobními kontakty, silnými emocemi, společnými zájmy a vysokou solidaritou. Vedle nukleární rodiny se často mluví o „širší rodině“, což zahrnuje širší okruh příbuzných, například třígenerační rodinu sestávající z nukleární rodiny rodičů a alespoň jedné nukleární rodiny dítěte (Možný, 2006; srov. Sýkorová, 2009).

Matějček (2003) dále zdůrazňuje socializační funkci rodiny, respektive domova, definovaného zde jako přirozený prostor pro sdílení životního času a životního prostoru vychovatelů a dítěte. Socializace se uskutečňuje nejen prostřednictvím pozitivního předávání hodnot a poskytování opory, ale také vystavení dítěte konfliktům. Stálá přítomnost vysoce citově angažovaných rodičů je dnes považována za nepostradatelnou podmínku zdravého duševního i tělesného vývoje dítěte“ (Matoušek, 2003, s. 9). Domov pro dítě představuje bezpečné prostředí, které je stabilní a neměnné. Tato jistota může jedinci umožnit bezpečně zkoumat svět i sebe sama, rozvíjet se v mezilidských dovednostech, budovat svou identitu s tím vědomím, že je v jeho životě stabilní bod, ke kterému se může vždy vrátet. Jak dále podotýká (Matějček, 1992), klíčovou roli hraje proces výchovy spojené s učením, získávání sociálně-kulturních návyků - jde tedy o učení nápodobou, identifikací, sledování svých vzorů a učení společným soužitím, nikoli výukovými metodami podle osnov a učebnic. Lze tak předpokládat, že právě to, s jakým osobitým modelem rodiny se dítě setkává, předurčuje dále jeho osobní vývoj a také vztahy k jiným lidem – ať už individuím nebo skupinám (Matoušek, 2003).

Pěstounská péče je jednou z forem náhradní rodinné péče, která hraje klíčovou roli v zajišťování bezpečného a stabilního prostředí pro děti, jež nemohou vyrůstat ve své biologické rodině (Pazlarová, 2016). Matějček a Dytrich (1999) uvádějí znaky rodinné výchovy a odlišují ji od té, která probíhá ne-rodinném či ústavním prostředí. Rodinná výchova se vyznačuje *vzájemným uspokojováním duševních potřeb dětí a jejich vychovatelů*, přičemž vychovatelé musí děti vnitřně přijmout. Děti potřebují cítit citové přijetí a mít jasnou perspektivu do budoucna. *Trvalost a hloubka citových vztahů* jsou klíčové, stejně jako stabilita, která dává dětem naději na dlouhodobé pouto a budoucnost, která může být pro vychovatele důležitá např. v oblasti očekávání vnoučat.

Rodinní vychovatelé uvažují o budoucnosti ve vztahu k dítěti a neoddělují svůj osobní čas od času dítěte. Výchova probíhá skrze sdílení místa, času a prožitků, kde dítě napodobuje, identifikuje se s vychovatelem a účastní se společenských činností, radostí i starostí. Důležitým aspektem je také účast dítěte na soukromém životě rodiny.

Interakční model výchovy zdůrazňuje aktivní zapojení obou stran, kde dospělý i dítě na sebe vzájemně působí a vychovávají se navzájem.

Princip soužití a sdílení v rodinné výchově je nadřazenou pouze výchovné technice. Je běžné odpouštět bez odčinění a odměňovat bez zásluhy. Lidé s hlubokými citovými vztahy mají tendenci si dělat navzájem radost, obdarovávat se projevovat si různé sympatie.

Náhradní rodinná péče by měla poskytovat a nahrazovat to, co děti běžně zažívají ve své biologické rodině, tedy stabilitu, citové přijetí a jasnou perspektivu do budoucna. Pěstounská péče plní tuto funkci tím, že vytváří prostředí, kde jsou potřeby dětí vzájemně uspokojovány s potřebami vychovatelů. Matějček a Dytrich (1999) zdůrazňují, že klíčové jsou trvalé a hluboké citové vztahy, které poskytují dětem stabilitu a naději na dlouhodobé pouto. Tato dynamika je podstatná pro zdravý vývoj dítěte a formování jeho budoucích vztahů, což je základním předpokladem úspěšné pěstounské péče a součástí interakcí mezi pěstouny, dětmi a sociálními pracovníky.

Nyní bych přešla k části, ve které se budu zabývat tím, když rodina nesplňuje jednu či více z výše zmíněných funkcí či nenaplnuje principy rodinné výchovy, které provází jedince ve zdravém vývoji.

Dunovský (1986) rozlišuje čtyři typy rodin, z hlediska plnění či neplnění jejich funkcí:

Funkční rodina je ta, která plní všechny funkce. Zajišťuje dítěti dobrý vývoj a prosperitu.

Problémová rodina částečně neplní jednu či více funkcí, ale vývoj dítěte není narušený. Rodina je schopna se s problémy vypořádat buď vlastními silami, nebo za pomoci krátkodobé pomoci zvenčí.

Dysfunkční rodina neplní většinu nebo všechny základní funkce. Je ohrožen vývoj dítěte a je ničen celý rodinný systém. V tomto stádiu již rodina není schopna řešit problém vlastními silami. V tuto chvíli přichází pro odborné pracovníky úkol, který tkví v tom, rozpoznat hranici, jestli by měli vynaložit úsilí o udržení rodiny a kdy by měli začít řešit alternativní možnosti pro pobyt dítěte.

Afunkční rodina neplní žádnou z funkcí a tím rodina dítěti škodí nebo jej dokonce může ohrožovat na životě. V tomto případě je úkol jasný a tím je odebrání dítěte a jeho umístění do náhradní rodiny nebo zajištění jiné péče.

V této kapitole jsem představila rodinu jako základní kámen naší společnosti, plnící řadu důležitých funkcí. Tyto funkce zajišťují stabilitu a hloubku citových vztahů, což umožňuje dětem se cítit bezpečně a rozvíjet se (Matějček & Dytrich, 1999). Ve chvíli, kdy rodina nesplňuje základní funkce, není tedy funkční, můžeme ji rozdělit na problémovou, dysfunkční a afunkční (Dunovský, 1986).

Rodinná výchova zdůrazňuje vzájemné uspokojování duševních potřeb a aktivní zapojení obou stran, čímž se odlišuje od ústavní péče. Pěstounská péče, jako jedna z forem náhradní rodinné péče, by měla obsahovat tyto rodinné principy a poskytnout dětem, kteří nemohou vyrůstat ve své biologické rodině, podobné prostředí plné lásky a stability.

V následujících kapitolách představím náhradní rodinnou péči a zaměřím se pěstounskou péči, která by měla obsahovat a nahrazovat přijatým dětem to, co neměly možnost zažít ve své vlastní biologické rodině.

2. Náhradní rodinná péče

Pojem náhradní rodinné péče (NRP) zahrnuje různé právní instituce, které dohromady tvoří systém ochrany ohrožených dětí, jež z různých důvodů nemohou vyrůstat ve své biologické rodině (Trnková, 2018). Náhradní rodinná péče představuje formu péče o děti, kdy je dítě vychováváno „náhradními“ rodiči v prostředí, které se nejvíce podobá životu v přirozené rodině (Matějček et al., 1999) a má vždy přednost před péčí ústavní (Matějček, 2017).

Počet dětí, žijící v NRP v České republice není zdaleka zanedbatelný. V uplynulém roce, jich dle statistik MPSV (2023) žilo mimo svou nejbližší rodinu kolem 21 150.

Do NRP přicházejí nejčastěji děti, jejichž rodiče nejsou ochotni či schopni o ně pečovat. Mezi hlavní příčiny patří určitý způsob selhání rodiče, které může zahrnovat zanedbávání, týrání, trestná činnost nebo nedostatečnou péči, způsobenou závislostí na alkoholu či jiných návykových (Trnková, 2018). Méně častým důvodem je osiření dítěte (Matějček et al., 1999).

Pokud nastane situace, že dítě nemůže zůstat ve své nukleární rodině, je potřeba mu obstarat optimální formu náhradní rodinné péče. To je jedním z úkolů orgánů sociálně-právní ochrany dětí (MPSV, 2023). Trnková (2018) uvádí kritéria, sloužící k rozpoznání nejvhodnější formy NRP pro konkrétní dítě, mezi která patří kritéria biologická, vývojová, sociální a situační.

V následujících odstavcích představím jednotlivé NRP, upravených Zákonem č. 89/2012 Sb., občanský zákoník:

Svěření dítěte do péče jiné osoby nastává obvykle tehdy, když se mezi rodinnými příslušníky nebo blízkými dítěte najde někdo, kdo je schopen a ochoten se o něj postarat. V těchto případech soud stanoví práva a povinnosti této pečující osoby vůči dítěti (Trnková, 2018).

Poručenství s osobní péčí nastává v případě, kdy dítě nemá žádného z rodičů, který by vůči svému dítěti měl a vykonával rodičovskou odpovědnost v plném rozsahu. O udělení poručníka rozhoduje soud, primárně se stává poručníkem ta osoba, kterou stanovili rodiče. Pokud žádnou nestanovili, poručníkem se stává osoba příbuzná nebo blízká. Poručník má všechny povinnosti a práva jako rodič a jejich řádné vykonávání spadá pod dozor soudu (MPSV, 2023).

Osvojení, neboli adopce, se považuje za nejdokonalejší formu NRP (Matějček et al., 1999). Osvojením vznikají vztahy jako mezi rodičem a dítětem a dítě přijímá příjmení rodičů. Rodič má plnou rodičovskou odpovědnost, do které spadá, v případě osvojení, také povinnost oznámit dítěti tuto skutečnost.

Pěstounská péče na přechodnou dobu je vykonávána jedinci zařazenými v evidenci osob k této péči určených. Dítě může zůstat u pěstounů nejdéle jeden rok, přičemž soud přezkoumává každé tři měsíce, zda trvají důvody pro svěření dítěte do péče. Vyživovací povinnost mají rodiče dítěte (MPSV, 2023).

Dlouhodobá pěstounská péče, která je hlavním typem náhradní rodinné péče analyzovaným v této práci, zahrnuje péči o dítě osobou vybranou krajským úřadem nebo osobou příbuznou či jinak blízkou dítěti. V následující kapitole se budu podrobněji zabývat různými aspekty pěstounské péče, jejími právními a sociálními dimenzemi a jejími dopady na vývoj dítěte.

3. Pěstounská péče

V této kapitole se zprvu zabývám přiblížením legálního a institucionálního rámce pěstounské péče, jejím právním ukotvením v zákoně č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku ve znění pozdějších předpisů a v zákoně č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů. Vzhledem k hlavnímu tématu práce považuji za důležité jednak představit samotné pojmy, které jsou v souvislosti s pěstounskou péčí používány a za druhé přiblížit, jakými právy a povinnostmi pěstouni disponují.

Do pěstounské péče jdou obvykle ty děti, o které se nemůže starat žádný z rodičů nebo poručník a to po dobu, po kterou trvá překážka bránící rodičům v osobní péči o dítě. Biologický rodič může požádat o návrat dítěte, a pokud je to v souladu se zájmem dítěte, soud této žádosti vyhoví. Obvykle však pěstounská péče zaniká, když dítě nabude svéprávnosti (MPSV, 2023), protože se předpokládá, že jejich biologičtí rodiče k nim nemají rodičovskou odpovědnost anebo ji mají velmi omezenou (MPSV, Jurajdová, 2015).

Biologičtí rodiče mají povinnosti a práva vyplývající z rodičovské odpovědnosti. Pokud soud nestanoví jinak, tato práva a povinnosti zůstávají rodičům, s výjimkou práv, která soud svěřil pěstounovi. Pěstoun tedy není zákonným zástupcem dítěte a jeho rozhodovací pravomoci jsou omezeny na běžné záležitosti (MPSV, 2023). O mimořádných záležitostech, jako je cestování do zahraničí nebo volba povolání, rozhoduje biologický rodič, který zůstává zákonným zástupcem dítěte (Matějček a kol., 1999). Pokud pěstoun nabyl dojmu, že rozhodnutí biologického rodiče není v souladu se zájmem dítěte, může požádat soud o přezkoumání a rozhodnutí dané záležitosti (MPSV, 2023). Pěstounskou péčí nevzniká příbuzenský vztah mezi dítětem a pěstounem. Avšak často mezi nimi a pěstounovo okolím vzniká neformální

vztah. Dítěti zůstává jméno po jeho biologických rodičích a později je možné na matrice zažádat o jeho změnu (Matějček et al., 2002).

Pěstounskou péči rozlišujeme dle původních vazeb a vztahů dítěte k pečující osobě (MPSV, 2023):

Zprostředkovaná pěstounská péče znamená, že krajský úřad hledá vhodné pěstouny pro děti z evidence žadatelů, kterým poté doručí „oznámení o vhodnosti“. Tito pěstouni mají nárok na dávku odměny pěstouna, jejíž výše je vázána na minimální mzdu.

Nezprostředkovaná pěstounská péče nastává, když je dítě svěřeno do osobní péče příbuzného nebo blízké osoby, nebo když si pěstoun sám podá žádost o svěřeni dítěte do pěstounské péče. V tomto případě pěstoun dostává příspěvek při pěstounské péči, jehož výše se odvíjí od životního minima.

Podívejme se dále na podmínky, jež musí osoba splňovat, aby mohla být pěstounem. Pěstounem se může stát osoba, která je schopna zajistit řádnou péči o dítě, má trvalý pobyt na území České republiky a souhlasí s přijetím dítěte do pěstounské péče (Středisko náhradní rodinné péče, 2024). Předpoklady pro pěstounskou péči musí splňovat jak pěstouni zprostředkovaní OSPOD, tak příbuzní nebo blízké osoby dítěte. V případě, kdy je pěstounská péče zprostředkována OSPOD, tento orgán provádí odborné posouzení žadatelů. Vyjádření OSPOD pak slouží soudu jako klíčový důkaz při rozhodování o vhodnosti žadatele pro pěstounskou péči. V případě příbuzenské pěstounské péče soud rovněž využívá šetření prováděného OSPOD, aby případně zjistil, zda je péče příbuzného v zájmu dítěte. Nyní představím jednotlivé kroky dle MPSV (2024) vedoucí k tomu, aby se jedinec mohl stát náhradním rodičem:

1. *Kontaktování OSPOD* (oddělení sociálně právní ochrany dětí) obecního úřadu obce s rozšířenou působností za účelem domluvení informativní schůzky.

2. Vyplnění *žádosti o zařazení do evidence* a podání u příslušného OSPOD.
3. Sociální pracovník OSPOD dohodne *návštěvu doma u žadatele*, během které sleduje bytové podmínky a doptává se na potřebné informace, týkající se rodiny, zdravotního stavu, finančních podmínek apod. Během tohoto setkání se zaměří také na motivaci a představu o přijatém dítěti.
4. OSPOD *zkompletuje celou spisovou dokumentaci*, kterou následně předá příslušnému krajskému úřadu.
5. Zaměstnanec krajského úřadu kontaktuje žadatele za účelem dalšího odborného posouzení (např. rozhovor se sociální pracovnící, psychologické posouzení) a zajištění *řádné přípravy na přijetí dítěte do rodiny*.
6. Po absolvování veškeré přípravy a odborného posouzení *rozhodne krajský úřad* o žádosti.

Pokud krajský úřad kladně posoudí a schválí žádost, žadatel je zařazen do evidence náhradní rodinné péče. Tímto krokem se stává potenciálním náhradním rodičem pro děti, které krajský úřad nebo jiné krajské úřady budou potřebovat umístit do náhradní péče. Jak jsem výše uvedla, vždy se přitom zohledňují specifické situace a potřeby konkrétního dítěte, z důvodu nalezení vhodných náhradních rodičů.

Ve chvíli, kdy se jedinec stane potenciálním náhradním rodičem, tedy žadatelem o svěřeni dítěte do pěstounské péče, začíná proces zprostředkování, který sestává z několika fází. Tento proces spočívá ve výběru fyzické osoby, vhodné pro pěstounství určitého dítěte (MPSV, 2024).

V textech vymezující práva pěstounů se můžeme setkat s následujícím, dvojitým, označením. *Pečující osoba* je termín, kterým se rozumí

pěstoun, osoba se svěřeným dítětem do předpěstounské péče a poručník, který o dítě osobně pečuje. Stejná práva a povinnosti má také tzv. *osoba v evidenci*, což je osoba zapsaná v evidenci osob způsobilých vykonávat pěstounskou péči na přechodnou dobu (Trnková, 2018).

V této kapitole jsem se zaměřila na přiblížení legálního a institucionálního rámce pěstounské péče, jejího právního ukotvení v zákoně č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku, a v zákoně č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí. Definovala jsem klíčové pojmy související s pěstounskou péčí a podrobně rozebrala práva a povinnosti pěstounů. Popsala jsem také proces, kterým děti přecházejí do pěstounské péče, a zdůraznila roli biologických rodičů v tomto systému. Důležitým aspektem byla i podmínka trvalého pobytu na území České republiky a schopnost zajistit řádnou péči o dítě.

V další kapitole se zaměřím na podrobnou analýzu vztahů mezi dítětem a rodinou v pěstounské péči, což je klíčové pro pochopení dynamiky a efektivity této formy náhradní rodinné péče.

4. Vztah mezi dítětem a pěstounskou rodinou

Jak je zřejmé z předešlého pojednání, vztah mezi dítětem a pěstounskou rodinou je klíčovým prvkem úspěšné pěstounské péče. Tento komplexní vztah představuje základ pro emocionální, sociální a psychologický vývoj dítěte. Pěstounská rodina hraje roli nejen v uspokojování základních potřeb dítěte, ale také v jeho celkovém rozvoji a integraci do širšího sociálního prostředí. Navázání a udržování stabilního a důvěryhodného vztahu s dítětem je základ pro jeho pocit bezpečí a jistoty, což je předpokladem pro jeho zdravý vývoj a také hraje klíčovou úlohu ve schopnosti navazovat pozitivní vztahy v budoucnu (Pazlarová, 2016).

Jinými slovy, dítě potřebuje mít vychovatele, kteří k němu mají upřímný a srdečný citový vztah. Kvalitu tohoto vztahu přirozeně definuje oboustrannost, aby tedy stávající rodiče mohli tento vztah adekvátně rozvíjet a naplňovat, očekávají zároveň naplnění svých emocionálních potřeb (Matějček & Langmeier, 1986; srov. Matějček a kol., 2002). Vzájemné uspokojování duševních potřeb dětí a jejich vychovatelů je základem každé rodiny a je pochopitelně významným faktorem i v pěstounské péči. Před náhradními rodiči stojí úkol přijmout dítě za své a stát se tak osobně angažovanými ve starosti o jeho osud, čímž projevují, že jim na dítěti hluboce záleží (Matějček & Dytrich, 1999).

Dostáváme se tedy k otázce, zdali je možné dítě plně přijmout, když není spojeno pokrevně, tedy biologicky s náhradními rodiči. Matějček a kol. (1999, s. 59) uvádí, že „... nepochybně existují i síly psychologické a společenské, které podmiňují touhu po dětech a přijetí cizího dítěte“. Z tohoto důvodu zavádějí pojem „rodičovství psychologické“. Jejich tvrzení se odvíjí od předpokladu, že dítě vnímá jako rodiče toho, kdo se k němu vztahuje mateřsky

a otcovsky. Základem vztahu mezi dítětem a jeho rodiči není pouze zajištění fyzických potřeb, ale především poskytování podpory s jistoty při objevování světa, který může být neznámý a potenciálně nebezpečný (Bowlby, 1973, citováno dle Matějček a kol., 1999, s. 61). Klíčovým aspekt psychologického rodičovství spočívá ve skutečnosti, že dítěti umožňuje zažít jistotu a osvobozuje ho tím od pocitu úzkosti (Matějček a kol., 1999).

Vztah je klíčovým aspektem pro vývoj dítěte v mnoha směrech a koncept „psychologického rodičovství“ zde akcentuje nelehký úkol pro pěstouny spočívající v kladení nároku na přijetí dítěte a poskytování mnohostranné podpory, jež se má stát základem pro vzájemnou důvěru, získávání emoční a sociální jistoty, která pak vede ke svobodnému a autonomnímu objevování světa. Jak jsem uvedla v návaznosti na představené studie, vzájemný vztah by měl představovat něco, z čeho můžou čerpat obě strany, jinými slovy v jeho jádru se nachází předpoklad emoční reciprocit. V následující kapitole se proto více zaměřím na specifika kvalitního vztahu mezi pěstounem a dítětem. Základní teoretická perspektiva, kterou v rozboru kvality vztahu následuji, se opírá o psychosociální model Gillian Schofield (2002).

5. Psychosociální model pěstounské péče dle Schofield (2002)

V této kapitole prvně představuji výše zmíněný psychosociální model dlouhodobé pěstounské, v němž autorka (Schofield 2002) rozebírá povahu stěžejních oblastí, které mohou vést k budování dlouhodobého vztahu mezi dítětem a pěstounem. Tento model propojuji a porovnávám s poznatky jiných autorů, zabývajících se problematikou vztahu v pěstounské péči.

Autorka při konstituci modelu vychází z perspektivu těch účastníků jejího výzkumu, kteří zažili pěstounskou péči a jsou již dospělí. V analýze vztahu se zaměřuje na řadu aspektů, přičemž hlavní důraz klade na kontinuitu vztahu s pěstounem.

G. Schofield se opírá o dva základní teoretické rámce: jednak jde o „teorii citové vazby“ (*attachment theory*) a za druhé teorii psychické odolnosti (*resilience*), které v její interpretaci dohromady propojuje (mj.) Thoburnův psychosociální model dlouhodobé pěstounské péče (1994). Tyto rámce se promítají do důležitého aspektu jejího výzkumu, jímž je složitá otázka právě po trvalosti vztahu v pěstounských rodinách. Autorka shledává, že podstatnými elementy pro analýzu dlouhodobosti a kontinuity vztahu jsou způsoby, jakým aktéři rozumí pojmům jako je „příslušnost“ a „členství“. Tento předpoklad podle mne navazuje právě na výše pojednávanou ideu „psychologického rodičovství“ - co to znamená pro pěstouny a rodiče v náhradní péči být „členy“ tohoto vztahu? Jak se utváří pocit či vnímání rodinné „příslušnosti“? Na základě těchto teoretických předpokladů autorka sleduje, zda byla zkoumaná pěstounská umístění vnímána jako rodiny „poskytující členství do dospělosti“. Tato východiska pak autorka vztahuje k poměrně rozsáhlému kvalitativnímu výzkumu. Schofield (2002) uvádí jako klíčové pro konstituci

dlouhodobého členství a rodinné příslušnosti následující faktory: 1. Milovat a být milován; 2. Jednat a být efektivní; 3. Myslet a reflektovat; 4. Patřit a být součástí; 5. Doufat a plánovat budoucnost. V následujících podkapitolách tyto faktory dále rozebereme, protože z mého pohledu se přímo týkají jak hlavního tématu práce, tak se některé jejich vybrané aspekty promítají do mého vlastního výzkumu.

5.1 Milovat a být milován (to love)

Láska je klíčovou složkou lidského života a zdravého vývoje jedince. Učení se „milování“ začíná již od útlého věku, kdy jedinec zažívá lásku od svých pečovatelů. Tento proces umožňuje jedinci vnímat sebe sama jako „milovaného“ a vytvářet pozitivní sebepojetí (Schofield, 2002) a jak jsem uvedla výše, vede k jisté formě svobody objevování světa.

Autorka zde reflektují další podstatný fenomén, jímž je skutečnost, že konstituce bezpečných vztahů se zakládá na zkušenostech s druhými, kteří jsou jak předvídatelní ve svém jednání a také citliví k potřebám svého blízkého okolí. Právě tyto dva aspekty zkušenosti vedou podle autorky k vytvoření „pevného připoutání“, tedy zakládají právě pocit „členství“ či „příslušnosti“. Citlivost pečovatelů by tak měla být zaměřena na různé oblasti péče: sociální, intelektuální, potřebu identity a emocionální potřeby (Schofield, 2002). Cairns (2013) uvádí, že by být jedinec měl být „oddaný“ vztahu s dítětem a umožnit mu tedy „bezpečné připoutání“, jinými slovy pokoušet se co nejvíce vcítit do pohledu a zkušenosti dítěte. Toho lze dosáhnout autentickým a upřímným zájmem o dítě. Rodič nebo pěstoun předkládají dítěti zkušenost se schopností přijmout to, že se svět může lišit od našich představ.

Negativní zkušenosti dítěte totiž vedou k vytvoření obranných mechanismů, jenž se projevují jeho tichostí, submisivitou nebo obecně vyhýbavému chování.

Toto chování bývá právě výsledkem boje s úzkostí a nízkým sebevědomím (Schofield, 2002; srov. Matějček a kol., 2002). Tyto negativní, průvodní jevy ve vztahu rodiče/pěstouna a dítěte následně mohou utvářet negativní obraz já, jenž se stává funkčním filtrem zkušeností a dále formuje volby dítěte a také ovlivňuje reakce na druhé. Sebepojetí se nejvíce formuje v rámci blízkých vztahů, které určují, jak člověk reaguje a hodnotí své zkušenosti. Jak dodává Koluchová (2003) kvalita partnerských a rodičovských vztahů v dospělosti jsou pak nejdůležitějšími ukazateli úspěšnosti pěstounské péče. Jak uzavírá Schofield, dospělí, kteří zažili bezpečnou a láskyplnou péči, mají větší pravděpodobnost, že budou přistupovat k novým vztahům s přáteli, partnery a dětmi s jistotou, že mohou milovat a být milováni (Schofield, 2002).

Děti s kontrolujícím repertoárem chování, potřebují emoční a behaviorální výchovu, aby se naučily sdělovat své potřeby a důvěřovat pečovateli (Schofield 2002).

Z výše uvedeného je dostatečně zřejmé, že v pěstounské péči je důležité zajistit, aby děti zažívaly bezpodmínečnou lásku a podporu, což jim umožní vybudovat si zdravé vztahy v budoucnosti. Podpora pečovateli, pravidelný kontakt s klíčovými pracovníky a kvalitní péče jsou klíčovými faktory, které přispívají k úspěšnému vývoji dětí v pěstounské péči (Schofield, 2002).

5.2 Jednat a být efektivní (to act)

Pevné zázemí v pěstounské péči umožňuje dítěti zbavit se obav spojených s připoutáním a cítit se v bezpečí. Tento pocit bezpečí umožňuje dítěti zaměřit se na objevování, učení a rozvoj vlastní účinnosti, což je klíčové pro dosažení samostatnosti (Schofield, 2002). Matějček a kol. (2002, s. 84-85) uvádí, že „již v kojeneckém věku projevují děti radost, když objeví ve svém prostředí nějaký řád, nějakou pravidelnost a mohou je ovlivnit vlastní činností“. Děti v

pěstounské péči tak obvykle mohou využít bezpečného zázemí k tomu, aby se zajímaly o aktivity, školu a své zájmy, na které neměli v předchozí péči kapacitu (Schofield, 2002).

Vedle lásky je tak podpora různorodé aktivity dítěte důležitou součástí citlivé péče. Zkušenost s povzbuzováním k aktivitě může vytvářet nejen sebeúctu, ale také pocit kompetence a efektivity, což přispívá k větší samostatnosti (Schofield, 2002) a následně k růstu sebevědomí (Jurajdová in Pěstounství je profese, 2015). Pocit, že je dítě schopné úspěšně „poznávat svět“, představuje motivaci k dalším aktivitám (Matějček a kol. 2002). Z této perspektivy je důležité podporovat děti v tom, aby jednaly samostatně, spíše než aby jen pasivně reagovaly na situace. Tento přístup je klíčový pro rozvoj odolnosti (resilience) a schopnosti vyrovnat se se stresem a různými, např. nečekanými, výzvami. Budování kompetence a efektivního jednání u dětí podporuje jejich pocit, že mohou věci samy zvládnout, a je důležité pro rozvoj vnitřního pocitu kontroly. Předávání kompetencí dítěti je tak samozřejmě i významnou součástí výchovy v pěstounské péči (Schofield, 2002).

5.3 Myslet a reflektovat (to think)

Třetím důležitým faktorem výchovy vedoucí k dlouhodobému kvalitnímu vztahu je tedy vedle lásky, kompetencí i schopnost reflexe. Jinak řečeno, pro dosažení autonomie v dospělosti musí děti získat schopnost přemýšlet jak o své mysli, svém „vnitřním světě“, tak i o myslích druhých. Je nezbytné, aby byly schopni přezkoumávat situace a vztahy, aniž by byli ovládáni úzkostí nebo strachem vyplývajícím z dřívějších zkušeností nebo současných nejistot (Schofield, 2002). Neustálé měnění prostředí je pro dítě traumatizující, protože tak může ztratit vše, co už chápalo (Matějček a kol., 2002).

Potřebu smyslu uvádí Matějček a Langmeier (1986) mezi základní potřeby dítěte. Pro pohled na svět jako smysluplný, je klíčový pravidelný režim, zachování systému a řádu při různých činnostech, při kterých si dítě tvoří zkušenosti, ze kterých následně chápe a hodnotí svět. Přemýšlení o světě a porozumění svým zkušenostem je klíčové pro jejich osobní růst (Schofield, 2002; srov. Matějček a kol., 2002) a také pro empatii.

Schofield (2002) zdůrazňuje důležitost reflexivní funkce, která umožňuje jedincům vnímat pocity, postoje, touhy, naděje, znalosti, představy a plány druhých. Když je člověk schopen identifikovat tyto emoce u sebe, usnadňuje mu to pochopení druhých lidí. Tato reflexivní kompetence napomáhá regulaci afektů, kontrole impulzů, sebekontroly a také je důležitá pro zkušenost působnosti vlastního jednání. Zkušenost s citlivou péčí v pěstounské rodině, která nabízí lásku a bezpečné zázemí, přispívá k sebeúctě a osvobozuje mysl k přemýšlení. Tím se snižuje úzkost a zvyšuje se důvěra v sebe, druhé a ve vztahy obecně, což vede k získávání pozitivnějšího souboru přesvědčení a očekávání.

Shrnuto, otevřené prostředí, ve kterém je možné diskutovat své obavy a myšlenky, může předcházet destruktivním tendencím při zvládnání těchto pocitů. Úkolem pěstouna je zajistit dítěti tento prostor (Pazlarová, 2016). Pro rozvoj autonomní dospělosti u dětí v pěstounské péči je tak klíčové poskytnout jim prostor pro svobodné smýšlení, reflexivní fungování a přinášet otevřené prostředí pro diskusi o jejich myšlenkách a obavách (Schofield, 2002), jež stojí na citové vazbě mezi pěstounem a dítětem (Pazlarová, 2016). Citlivá péče v pěstounské rodině, která nabízí lásku a bezpečné zázemí, přispívá k jejich sebeúctě a důvěře v sebe i druhé, což je zásadní pro jejich zdravý osobní růst a rozvoj (Schofield, 2002).

5.4 Patřit a být součástí (to belong)

Čtvrtý faktor se týká právě samotného vnímání příslušnosti a patří mezi nejkompexnější, jelikož přímo vyrůstá z výše představených konceptů. Bezpečné zázemí v pěstounské péči je často spojeno s vnímáním rodiny jako „skutečné rodiny“, jejíž jsou, ale také budou, děti součástí. Tento pocit zahrnuje několik rozměrů, které se vzájemně prolínají (Schofield, 2002).

Schofield (2002) zde pojednává o kontinuitě příslušnosti k rodině, kterou zmiňuje i Matějček a kol. (2002) a to rámci potřeby s někým sdílet společnou budoucnost. Schofield (2002) uvádí, z jakých rysů se skládá pocit sounáležitosti, vyplývající ze zkušenosti respondentů:

1. *Rodinná solidarita*: Tento rozměr zahrnuje nabídnutí členství v rodině na základě praktické a emocionální podpory. Děti jsou uznávány jako „příbuzné“ a klíčovým prvkem je zde výše popsání očekávání bezpodmínečného zájmu, pomoci a kontinuity zapojení do rodinného života. Tento pocit rodinné solidarity často děti plně chápou až v dospělosti.
2. *Rodinné rituály*: Rodinné rituály, jako jsou rodinné fotografie, Vánoce, narozeniny oslava svátků a další speciální události, hrají důležitou roli v pocitu sounáležitosti. Tyto rituály pokračují i v dospělosti a pomáhají upevňovat rodinné vazby.
3. *Rodinné vztahy*: Rodinné vztahy se projevují například posíláním přání ke Dni matek nebo vnímáním se jako matka a dítě. Automatické oslovení a vnímání těchto rolí posiluje pocit příslušnosti k rodině.
4. *Rodinná identita*: Rodinná identita umožňuje dětem najít své místo ve společnosti. Děti a dospělí jsou známí v místní komunitě, například v obchodech nebo mezi přáteli pěstounů. Tento rozměr poskytuje dětem a mladým dospělým stabilitu a pocit přijetí ve větší sociální skupině.

5. Rodinná kultura: Rodinná kultura zahrnuje způsob života dané rodiny, její hodnoty, normy a aspirace. Výběr životního stylu, morální zásady a ohleduplnost k druhým tvoří základ rodinné kultury. Tento aspekt rodinné kultury slouží jako "bezpečná základna", na které mohou děti stavět své vlastní hodnoty a normy.

Sounáležitost v pěstounské péči je více než jen pocit být součástí rodiny. Je to komplexní a mnohvrstevný proces, který zahrnuje rodinnou solidaritu, rituály, vztahy, identitu a kulturu. Každý z těchto rozměrů přispívá k tomu, aby děti v pěstounské péči měly pocit bezpečí a stability, což je opět klíčové pro jejich zdravý vývoj a schopnost vytvářet pevné a pozitivní vztahy v budoucnosti (Schofield, 2002; srov. Matějček et al., 2002).

5.5 Doufat a plánovat budoucnost (to hope)

Posledním stavebním kamenem představeného modelu je zdaleka nejkomplicovanější a nejkompexnější pojem „naděje“, tedy doufání a očekávání budoucnosti. Naděje je z hlediska Schofield zásadním zdrojem, který umožňuje jedinci čelit výzvám života, jako je získání vzdělání, nalezení práce a život mimo domov. Jak jsem výše popsala, pro děti v pěstounské péči je klíčové, aby se cítily milovány, aby věřily ve svou efektivitu a schopnost jednat, a aby dokázaly přemýšlet a vyrovnat se s minulostí (Schofield, 2002). Naděje musí být podpořena jistotou a podporou od ostatních lidí. To znamená, že jedinci jsou vzájemně závislí na sobě navzájem. Kombinace vlastních internalizovaných zdrojů a schopnosti důvěřovat dostupným vnějším zdrojům zde opět posiluje kompetence a sebedůvěru. Tato vzájemná závislost pak umožňuje dětem v pěstounské péči rozvíjet optimistický pohled na svou budoucnost (Schofield, 2002).

Pocit emocionálního bezpečí, efektivity a reflexe, stejně jako pocit příslušnosti k rodině, zvyšuje odolnost dětí a mladých dospělých opouštějících pěstounskou péči. Tato kombinace faktorů zvyšuje pravděpodobnost, že se dospělí úspěšně adaptují na nové životní výzvy a budou optimističtější ohledně své budoucnosti. Sulimani-Aidanová (2015, citace z Pazlarová, 2016, s.177) uvádí, že existuje přímá korelace mezi očekáváním mladých lidí před odchodem z péče a skutečnou mírou naplnění těchto představ. Naděje je pro děti v pěstounské péči klíčovým zdrojem, který jim umožňuje čelit životním výzvám. Podpora naděje prostřednictvím jistoty a vzájemné podpory, stejně jako rozvoj emocionálního bezpečí a efektivity, je zásadní pro jejich úspěšnou adaptaci a optimistický pohled na budoucnost. Kombinace internalizovaných zdrojů a důvěry ve vnější podporu posiluje kompetence a sebedůvěru, což je klíčové pro úspěch dětí opouštějících pěstounskou péči (Schofield, 2002). Kvalita péče, schopnost poskytovat vřelost a citlivě reagovat na potřeby dítěte jsou aspekty, které se však pomocí klasických psychologických nástrojů nedají spolehlivě změřit. Jako nejlepší se ukázalo vycházet z předešlé zkušenosti pěstouna, společně s jeho pozorováním v průběhu přípravy na péči (Pazlarová, 2016).

Matějček a kol. předkládají další kritérium dobré pěstounské péče: „Tolerance k poruchám a problémům ve vývoji přijatého dítěte“ (Matějček a kol., 2002, s. 89), které zdůrazňuje důsledky negativních zkušeností dětí a schopnost pěstounů je přijímat. Jedná se různou míru deprivace, opoždění vývoje, zanedbání, zdravotní postižení a mnoho dalších aspektů, které si s sebou přináší dítě do pěstounské péče. Právě obecně negativní faktory jako deprivace jsou předmětem další kapitoly.

5.6 Faktory ovlivňující vztah

Dítě, které přichází do rodiny, si s sebou nese mnoho předpokladů spojené s genetickou výbavou až po to zážitky a zkušenosti, které během dosavadního života nasbíralo. V této kapitole bude věnována pozornost nejčastěji zmiňovaným faktorům v literatuře, které ovlivňují průběh pěstounské péče a zdárný vývoj dítěte.

5.6.1 Psychická deprivace

Jak píše Matějček a kol. (1999), je výjimečné, když do náhradní rodinné péče přijde dítě, které není poznamenáno životem v předchozí problémové prostředí. To, s jakým zatížením dítě přichází je kombinace jeho osobnosti a vlivu prostředí, ze kterého přichází. Matějček a Langmeier (2013) přináší definici psychické deprivace: „Psychická deprivace je psychický stav vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost k ukojení některé jeho základní (vitální) psychické potřeby v dostačující míře a po dosti dlouhou dobu“. Jedná se o potřeby (Matějček a kol., 2002, s.84 - 85): 1. přívodu podnětů v přiměřené míře a variabilitě; 2. potřeby mít kolem sebe smysluplný svět; 3. zažívat citové, emoční podněty; 3. potřeby široké sociální interakce a 4. potřeby sdílení otevřené budoucnosti. Tyto potřeby má každý z nás po celý život a mění se pouze jejich intenzita a způsob, jakým tyto potřeby uspokojujeme. Projevy jejich neuspokojení, které jsou závažným narušením psychického vývoje (Koluchová, 2003), jsou různé a mění se společně s věkem dítěte (Matějček a kol., 2002).

V dětství se psychická deprivace projevuje zpožděným psychomotorickým vývojem a povrchností sociálních vztahů. Stěžejním ukazatelem je rozvoj řeči dítěte, jelikož za rozvíjející podněty se považuje individuální kontakt s blízkými osobami, tedy i s matkou a výše zmíněné pozitivní citové ladění a smysluplnost okolního světa (Matějček a kol., 2002). Pokud je ale s dítětem

dobře pracováno, může se řeč dobře vyvinout i po 5. roce života (Koluchová, 2003).

Ve školním věku mají deprivované děti často horší prospěch a jejich citovou deprivaci můžeme sledovat také ve výkyvech v chování. Zkušenost traumatických zážitků způsobuje u dětí neurotické potíže, prohloubení citové otupělosti, nedůvěry a někdy také agresivita (Matějček a kol., 2002). Koluchová (2003) uvádí, že při dobré péči se zvyšuje studijní potenciál a i s horšími studijními predikcemi děti mohou absolvovat základní i střední školu.

V pubertě se deprivace projevuje posunutím hodnotového žebříčku, projevy nežádoucích rysů charakteru apod. Citová deprivace může ovlivnit celou osobnost dítěte, jeho chování, sociální začlenění a celkový životní směr. Její diagnostika je velmi náročná právě pro její mnohotvárné projevy (Matějček a kol., 2002).

Z tohoto vyplývá, že týrání a zanedbávání dítěte nelze brát jako dočasná chování, která odezní po jeho skončení. Týrané a zanedbané děti se déle adaptují, mohou být více plachá a nedůvěřivá a mít zkušenost s poruchami spánku a nočními běsy (Koluchová, 2003).

Pro nápravu psychické deprivace je klíčová vhodná pěstounská rodina pro dítě, která je motivována a důkladně poučena (Matějček a kol. 2002, srov. Lawrence et al., 2006) a dále vedena odborníky (Koluchová, 2003). Kvalitní péče zahrnuje emoční podporu, bezpečné prostředí, adekvátní zázemí pro psychický a sociální rozvoj dítěte (Lawrence et al., 2006).

5.6.2 Věk

Věk dítěte při příchodu do pěstounské péče má vliv na jeho připoutání, adaptaci a fungování v náhradní rodině. Děti umístěné před 2. rokem života vykazují lepší adaptivní fungování a vývojové výsledky ve srovnání s dětmi umístěné v pozdějším věku. Pazlarová (2016) uvádí, že čím starší děti

přicházejí do pěstounské péče, tím je jeho sžívání s rodinou složitější a to z důvodu delší životní historie propletené traumatickými zážitky. Uvádí, že u starších dětí, dětí starších 10-12 let je hranice raného dospívání a současně se zvyšuje pravděpodobnost traumatických zážitků. Čím starší je dítě, tím více je potřeba, aby byl dítěti vysvětlován chod pěstounské rodiny a pravidla, která mohou být pro někoho zdánlivě automatická, ale pro přijaté dítě mohou představovat něco neznámého.

5.6.3 Biologické děti pěstounů

Biologické děti a vztahy mezi nimi a přijatým dítětem jsou klíčové pro úspěšnost pěstounské péče. Pokud se mezi nimi vytvoří dobrá citová vazba, mohou si být dobrou citovou oporou (Pazlarová, 2016). Dle Nuske (2010) přijaté dítě zažívá nejistotu ohledně svého postavení. V takovém případě může hledat přijetí a souhlas od biologických dětí, což je klíčové pro jejich pocit bezpečí a stabilitu v nové rodině (Reed, 1994). Je třeba se připravit na možný pocit konkurence, ze strany biologických dětí, který by zahrnoval soupeření o pozornost a lásku (Nuske, 2010). Na příchod nového dítěte by se tedy neměli připravovat pouze náhradní rodiče, ale i jejich biologické děti a předem je seznámit s tím, co bude příchod nového dítěte zahrnovat, včetně jasných pravidel a hranic, které by měly mít všechny děti stejné (Pazlarová, 2016).

5.6.4 Biologická rodina dítěte

Biologická rodina je tématem, se kterým se setká každý pěstoun. Dle zákona o sociálně právní ochraně dětí má pěstoun povinnost, v souladu s IPOD, udržovat kontakt s osobami dítěti blízkými a to především s jeho biologickými rodiči a umožnit jim styk. Téma kontaktu je zahrnuté ve vzdělávání budoucích pěstounů (Pazlarová, 2016).

Kontakt s biologickou rodinou může pomoci s identitou, otázkách po původu a zmírnit pocit prázdnoty a odloučení. Pro zdravý vývoj osobnosti dítěte je důležité znát svůj původ. V takovém případě může být dítě ten, kdo rozhodne o tom, jak se k jeho historii postaví. Absence biologického rodiče může nahradit mezery ve vývoji a v sebepojetí jedince (Pazlarová, 2016).

Udržování kontaktu je důležité i pro biologické rodiče, kteří mohou prožívat traumatizaci spojenou s odebráním dítěte. Udržování kontaktu a jistota, že je o dítě postaráno může zmírnit stresovou reakci na tuto událost a pomoci ve vyrovnávání se s pocitem vlastního selhání (Pazlarová, 2016).

Je tedy žádané, aby se pěstouni nevyjadřovali hanlivě o biologických rodičích dítěte a nepřipomínali jim špatné zážitky. V dětech by se neměla podporovat nenávisť vůči rodičům (Matějček a kol., 1999). Zároveň je dokázáno, že kontakt s biologickými rodiči může představovat stres, zdroj konfliktů a to zejména pokud jsou vztahy mezi dítětem a rodiči problémové a došlo k mnoho traumatickým zážitkům (Cairns, 2013).

Z těchto důvodů je třeba přistupovat ke každému dítěti individuálně a posuzovat vhodnost kontaktu a také jeho formu. Kontakt lze rozdělit na písemný, telefonický a osobní (Almathea v MPSV, 2015). Pazlarová (2016) přináší konkrétní rozdělení kontaktů od neutrálním prostoru pro zanechávání zpráv, až po osobní kontakt bez asistence. Pěstoun by měl kontakt probíhající telefonicky/ online regulovat a kontrolovat, že pro dítě není příliš zatěžující (Almathea v MPSV, 2015).

6. Podpora pěstounství ze strany státu

Sociální stát hraje zásadní roli v podpoře pěstounské péče, což zahrnuje poskytování finanční pomoci, odborných služeb a vzdělávacích programů pro pěstouny. Tato podpora je nezbytná pro zajištění stability a kvality péče o děti, které nemohou vyrůstat ve svých biologických rodinách.

V následujících podkapitolách se zaměřím na konkrétní formy podpory pro pěstouny v České republice, včetně dávek pěstounské péče a vzdělávacích programů pro pěstouny. Dále budou rozebrány dohody o výkonu pěstounské péče a individuální plánování podpory. Poslední část bude věnována doprovázení a službám poskytovaným pěstounským rodinám.

6.1 Konkrétní formy podpory pro pěstouny v České republice

6.1.1 Dávky pěstounské péče

Pěstounská péče je státem podporovaná forma náhradní rodinné péče. Oblast sociálně-právní ochrany dětí se řídí zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí (dále jen „ZSPOD“), provedená zákonem č. 363/2021 Sb.

Druhy příspěvků se orientuje podle typu pěstounské péče, počtu dětí, o které pěstoun pečuje a zdravotního stavu těchto dětí. Některé příspěvky jsou určeny k pokrytí potřeb dětí a jiné slouží jako odměna pro pěstouny. Příspěvky mohou být jednorázové nebo mohou být poskytovány pravidelně.

Dávky pěstounské péče a zaopatřovací příspěvky:

Příspěvek na úhradu potřeb dítěte je pravidelná měsíční dávka, která slouží k uhrazení potřeb vyrůstajícího dítěte. Výše příspěvku se ovíjí od věku dítěte a

od stupně závislosti na pomoci jiné osoby. Dokud je dítě nezletilé, pobírá tuto dávku pěstoun. Po dosažení zletilosti jedince v pěstounské péči dostává tyto peníze on, až do 26. roku života (Trnková, 2018). Od 1. 1. 2022 si jedinec může od 18. let vybrat, zdali bude pobírat tuto dávku, nebo Zaopatřovací příspěvek opakující se. Tento příspěvek může být vyplácen taktéž do věku 26 let, pokud splňuje podmínky nezaopatřenosti (ÚPČR, 2023).

Odměna pěstouna je pravidelná měsíční dávka. Mají na ni nárok pečující osoby nebo osoby v evidenci a to pouze ty, které poskytují zprostředkovanou pěstounskou péči (ÚPČR, 2023). Pokud jsou pěstouny manželé, odměnu pobírá pouze jeden z nich. Její výše se odvíjí od toho, jaké slevy na dani jsou uplatňovány ze strany příjemce odměny. Na pobírání odměny nemá vliv, zdali si jedinec přivydělává (MPSV, 2015).

Příspěvek při pěstounské péči se vyplácí měsíčně těm osobám, které poskytují nezprostředkovanou pěstounskou péči. Výše dávky se odvíjí od násobku životního minima v závislosti na počtu svěřených dětí a jejich zdravotním stavu (ÚPČR, 2023).

Příspěvek na převzetí dítěte náleží dlouhodobým pěstounům a také pěstounům na přechodnou dobu. Je to jednorázová dávka, určená k nákupu potřebných věcí pro dítě, přicházející do náhradní rodinné péče. Příspěvek se může poskytnout ode dne, kdy pečující osoba převzala dítě do své osobní péče (ÚPČR, 2023). Výše této dávky je určena podle věku dítěte (MPSV, 2015).

Příspěvek na zakoupení osobního motorového vozidla patří těm osobám, které mají nejméně 3 děti v pěstounské péči a to včetně zletilých nezaopatřených dětí. Osoba, která využije příspěvek, nesmí motorové vozidlo využít k výdělečné činnosti. Výše příspěvku činí 70% pořizovací ceny, nejvýše 100 tisíc Kč (ÚPČR, 2023).

6.1.2 Vzdělávací programy pro pěstouny

Vzdělávání je klíčovou součástí doprovázení pěstounů a je povinné podle zákona v rozsahu 24 hodin ročně. Sdružení pěstounských rodin spolupracuje s odborníky, jako jsou psychologové, psychiatři, supervizoři, speciální pedagogové, etopedi a specialisté na náhradní rodinnou péči, kteří se podílejí na vzdělávacím programu jako lektori. Nabídka vzdělávání je neustále rozšiřována o nová témata.

Každá doprovázená rodina má individuální vzdělávací plán, který je vytvořen ve spolupráci s klíčovým pracovníkem a pěstouny. Při tvorbě plánu jsou zohledněny potřeby a návrhy pěstounů. Přínos vzdělávání je hodnocen prostřednictvím evaluačních dotazníků.

Pěstouni si mohou vybírat z různých vzdělávacích akcí, jako jsou jednodenní semináře, klubová setkání, supervizní setkání pěstounů, terapeutické a relaxační víkendy, přednášky a konference apod.

6.2 Dohody o výkonu pěstounské péče a individuální plánování podpory

V této kapitole se budu věnovat dohodě o výkonu pěstounské péče a na ni navazujícím dokumentům. Podepisují ji všechny osoby v evidenci/osoby pečující a to do 30 dnů od právní moci rozhodnutí o převzetí dítěte do péče.

Dohodu uzavírá pěstoun s klíčovým pracovníkem vybrané doprovázející organizace, kterou může být státní subjekt nebo nezisková organizace. Doporučuje se volba neziskové organizace kvůli oddělení kontrolní a podpůrné role mezi dvě osoby. Kontrolní roli obvykle vykonává sociální pracovník z OSPOD, který dohlíží na plnění povinností, zatímco klíčový pracovník má podpůrnou roli a funguje jako přítel a opora pro rodinu (Pazlarová, 2016).

Podepsání dohody by měla předcházet schůze klíčového pracovníka s pěstounskou rodinou, na které pracovník vysvětlí svou roli, představí organizaci a rozsah nabízených služeb (Pazlarová, 2016) a upřesní si podobu spolupráce (Sdružení pěstounských rodin, 2010?).

Účelem dohody je vymezení rozsahu podpory pro rodiny a zvýšení kvality poskytované pěstounské péče s cílem profesionalizovat pěstounství. Dohoda vychází z toho, že každé dítě má jedinečné potřeby a každá pěstounská rodina poskytuje odlišné zázemí. Tyto rozdílné prvky je nutné sladit, což dohoda umožňuje (Pazlarová, 2016).

Jsou v ní také uvedeny práva a povinnosti pěstounů (MPSV, 2023):

Mezi práva patří:

- Poskytnutí trvalé nebo dočasné pomoci při zajištění osobní péče o svěřené dítě
- Zajištění pomoci se zajištěním celodenní péče o svěřené dítě alespoň 14 dnů v roce
- Zprostředkování psychologické, terapeutické nebo jiné odborné pomoci alespoň jednou za 6 měsíců
- Zprostředkování nebo zajištění bezplatné možnosti zvyšovat si znalosti a dovednosti v oblasti výchovy a péče o dítě
- Možnost pomoci při udržování, rozvíjení a prohlubování sounáležitosti dítěte s osobami dítěti blízkými

Mezi povinnosti patří:

- Zvyšovat si znalosti a dovednosti v oblasti výchovy a péče o dítě
- Umožnit sledování naplňování dohody o výkonu pěstounské péče a spolupracovat se zaměstnancem pověřeným sledovat vývoj dětí
- Udržovat, rozvíjet a prohlubovat sounáležitost dítěte s osobami dítěti blízkými

Před uzavřením dohody musí klíčový pracovník požádat obecní úřad s rozšířenou působností o vyjádření souhlasu s dohodou a zasláním vzoru dohody. Poté ji obě strany podepíší a zahájí se tak jejich spolupráce (Pazlarová, 2016).

Po zahájení spolupráce se klíčový pracovník seznámí se všemi členy rodiny a vysvětlí jim svou roli, podporu a služby, které nabízí. Cílem jeho práce je nejlepší zájem svěřeného dítěte a vzdělávání osob pečujících/v evidenci (Sdružení pěstounských rodin, 2010).

Mezi další kroky patří dodržování zákonné povinnosti spolupracovat s OSPOD a podávat jednou za půl roku zprávu o naplňování Dohody o výkonu pěstounské péče. Sociální pracovnice OSPOD se s rodinou setkává jednou za půl rok (Sdružení pěstounských rodin, 2010).

Pravidelné kontakty s pečujícími osobami a dětmi probíhají s klíčovým pracovníkem každé dva měsíce. Klíčový pracovník spolupracuje s orgánem sociálně-právní ochrany, jenž hodnotí potřeby dítěte i pečujících osob a vytváří Individuální plán ochrany dítěte. Na základě tohoto plánu klíčový pracovník spolu s pečující osobou vypracuje Plán doprovázení rodiny, který reflektuje stanovené cíle IPOD (Sdružení pěstounských rodin, 2010).

Na dohodu o výkonu pěstounské péče mohou navazovat další dokumenty, které nejsou její součástí kvůli průběžné aktualizaci nebo měnící se nabídce služeb. Patří sem především Individuální plán ochrany dítěte (IPOD), vzdělávací plán pro pěstouny a plán průběhu výkonu pěstounské péče (Pazlarová, 2016).

Individuální plán ochrany dítěte představuje hlavní dokument pro nastavení týmové spolupráce mezi OSPOD, klíčovým pracovníkem a pěstounskou rodinou (Pazlarová, 2016). Za jeho zpracování je zodpovědný příslušný OSPOD (Sdružení pěstounských rodin, 2010), a dle MPSV je vhodné, aby se na jeho obsahu podíleli i další strany, např. lékaři, psychologové, škola apod.

Tento dokument popisuje jednotlivé kroky k zajištění péče o dítě, vychází z hodnocení jeho situace a potřeb a zahrnuje několik klíčových bodů, týkajících se popisu jednotlivých opatření, termíny jejich plnění, datum kontroly apod., přičemž hlavní u stanovování cílů a postupu je srozumitelnost a konkrétnost (Pazlarová, 2016).

IPOD, spolu se záznamy o kontaktu s rodinou, slouží jako podklad pro vypracování Plánu průběhu výkonu pěstounské péče. Tento plán se jednou ročně reviduje na základě změn a potřeb dítěte a rodiny (Sdružení pěstounských rodin, 2010).

Plán průběhu výkonu pěstounské péče sestavuje klíčový pracovník a zaměřuje se v něm na „výchovné postupy, zpracování těžkých událostí, které dítě prožilo, rozvíjení dovedností a znalostí ve spolupráci s jinými organizacemi, rozvíjení vztahů s pěstouny, sourozenci, původními rodiči a ostatními blízkými osobami...“ (Sdružení pěstounských rodin, 2010, s. 12). Tento plán je užitečný jako podklad při poskytování specifických služeb rodině, protože umožňuje odůvodnit jejich poskytování kontrolnímu orgánu během kontroly využívání státního příspěvku (Pazlarová, 2016).

Vzdělávací plán je dokument sestavený klíčovým pracovníkem, věnující se zvolení vzdělávacích aktivit, které se zabývají konkrétními oblastmi, ve kterých by se mohl pěstoun zdokonalit a získat nové dovednosti. Obvykle se dělá na jeden rok, ve kterém musí pěstoun absolvovat 24 hodin vzdělávání v nejrůznější formě (Pazlarová, 2016).

6.3 Doprovázení a služby pro pěstounské rodiny

Děti, které nejsou vychovávány ve své biologické rodině mají právo na zvláštní ochranu. Osoby zajišťující náhradní rodinnou péči, které přijmou dítě do své péče, plní roli pečovatelů a aby mohly těmto dětem poskytnout prostředí,

podporující zdravý rozvoj, zpracování jejich životního příběhu a zajištění stabilního a bezpečného místa v jejich životě, potřebují podporu a doprovázení (Sdružení pěstounských rodin, 2017).

Doprovázení je MPSV (2023) popsáno následovně: „*Jde o poskytování sociálního a dalšího odborného poradenství, přímé poskytování či zprostředkování souboru služeb definovaných zákonem č. 259/1999 Sb., o sociálně-právní a osobní kontakty s klíčovým sociálním pracovníkem doprovázejícího subjektu*“.

Pazlarová (2016) definuje doprovázení takto: „*Doprovázení je služba poskytovaná pěstounské rodině, kterou tvoří soubor dílčích služeb definovaných zákonem o sociálně-právní ochraně dětí, příp. dalšími doplňkovými službami a činnostmi*“ (Pazlarová, 2016, s. 83). Zákonem není tento pojem přesně definován, ale jsou popsány jednotlivé služby, které by měly společně tvořit komplexní podporu pěstounských rodin „souvisejících s podporou a poradenstvím pro pěstouny, k nimž by měli pěstouni pravidelný přístup před, během a bezprostředně po skončení pobytu dítěte v jejich péči“ (MPSV, Štěpánková Štýblová, 2023, s. 3). Náplň spolupráce je popsána v Dohodě o výkonu pěstounské péče.

Doprovázení má především podpůrnou funkci. O kontrolní úkoly má ve své kompetenci OSPOD. Z toho vyplývají dle Pazlarové (2016) tři základní východiska:

1. Pouze rovnováha mezi podpůrnou a kontrolní složkou může zajistit kvalitní péči.
2. Spolupráce OSPOD a doprovázející organizace je pro zajištění kvalitní péče nezbytná.
3. Oddělení podpůrné a kontrolní funkce je pro zajištění rovnováhy klíčové.

Pokud doprovázející osobu představuje sociální pracovník z OSPOD je důležité, aby své dvě role odděloval (MPSV, Štěpánková Štýblová, 2023). Aby tyto předpoklady mohly fungovat, je důležité, aby funkci podporující a funkci kontrolující zastávaly dvě osoby. O doprovázení a podporu rodiny by mělo být úkolem klíčového pracovníka. Měl by být rodině na blízku a s dětmi navázat vztah založený na důvěře a respektu (Pazlarová, 2016).

Dle Pazlarové (2016) se skládá doprovázení z několika částí:

Podpora pěstounů je zajišťována prostřednictvím osobního kontaktu klíčového pracovníka s rodinou. Tento kontakt obvykle probíhá jednou za dva měsíce a to buď v domácnosti pěstouna, nebo mimo ni. V době, kdy rodina prochází změnami nebo obtížnějšími obdobími, se frekvence těchto setkání zvyšuje. Klíčoví pracovníci spolu s pěstouny pracují na zvyšování jejich kompetencí, plánování služeb pro dítě a rodinu a hledání řešení vzniklých situací. Dále poskytují podporu při řešení náročných situací, například při kontaktu s biologickou rodinou.

Podpora dítěte je významnou součástí doprovázení. Je důležité, aby klíčový pracovník navázal s dítětem co nejlepší vztah. Proto by mělo být prioritou jejich sblížení a vybudování důvěry. Dítě by mělo mít na klíčového pracovníka kontakt a mít možnost se s ním spojit v případě potřeby. V náplni práce klíčového pracovníka je zjišťovat spokojenost dítěte, jeho přání a snaha o jeho zapojení do rozhodování o věcích, týkajících se jeho osoby. Tato podpora platí pro všechny děti v pěstounské rodině, tedy děti přijatých, ale i těch vlastních.

Podpora rodiny jako celku. Klíčový pracovník oceňuje a poskytuje oporu celé rodině, ale i jejímu okolí. Rodina bývá pro pěstouny, ale i pro děti, velkým zdrojem podpory. Klíčový pracovník by se měl snažit podporovat u rodiny jejich sounáležitost a společné podílení se na chodu rodinného života.

Cílem doprovázení je zajistit pěstounům efektivní model podpory, který je bezpečný a otevřený pro sdílení obav a strastí (Pazlarová, 2016).

6.3.1 Klíčový pracovník

Klíčový pracovník je osoba doprovázející pěstounskou rodinu, která je pěstounům přidělena poté, co s vybranou doprovázející organizací podepíše dohodu o výkonu pěstounské péče. Klíčový pracovník na základě této dohody nabízí, poskytuje a koordinuje potřebné služby a to i od externích pracovníků organizace, popř. zprostředkovává spolupráci s dalšími subjekty (Pazlarová, 2016).

MPSV (2015, s. 202) uvádí v manuálu NRP pracovní povinnosti klíčového pracovníka:

- Uzavření dohody o výkonu PP, změny a ukončení dohody
- Sledování naplňování dohody
- Komunikace se sociálním pracovníkem dítěte při vytváření IPOD a spolupráce na jeho realizaci
- Vedení dokumentace o výkonu SPOD
- Plánování návštěv, respitní služby a vzdělávání
- Práce s rodinným systémem, podpora identity dítěte
- Kontakt s biologickou rodinou
- Kontakt na odborníky, poradenství
- Krizová intervence

Vytvoření důvěry mezi pěstouny, dětmi a klíčovým pracovníkem je zásadní, ale obtížný úkol. Pro sdílení je stěžejní bezpečný prostor. Proto je důležité na začátku hlavně naslouchat a nezasahovat. Budování důvěry je dlouhodobý proces vyžadující respekt a prostor pro růst. Pro zlepšení důvěry je zásadní otevřená komunikace, společné aktivity a postupné seznamování (MPVS, 2015).

Důvěrný vztah mezi klíčovým pracovníkem a rodinou usnadňuje objevení a podporu vnitřních rezerv. Naslouchání pěstounům a kladení vhodných otázek často vede k uvědomění a nalezení řešení. Mezi účinné metody patří video

trénink interakcí, vedení deníku úspěchu, podpůrné skupiny, rodinná terapie apod. (MPSV, 2015).

Mezi důležité činnosti klíčového pracovníka patří mapování potřeb rodiny, což vyžaduje respekt k rodinným zvykům a všímavý přístup, pro rozeznání potřeb a dovedností pěstounů, si o tyto potřeby říct. Tvoří se komplexní zakázka pro rodinu, např. při nefunkčních vzorcích chování ovlivňující dynamiku rodiny, ale také pro jednotlivé členy, kteří vyžadují jiný přístup a intervenci (MPSV, 2015).

6.3.2 OSPOD sociální pracovníci

Sociální pracovník OSPOD hraje klíčovou roli v ochraně dětí ohrožených nedostatečnou nebo nevhodnou péčí a zajišťování jejich práv a oprávněných zájmů. Tato pozice se zaměřuje na děti, které nemají funkční rodinné prostředí, například kvůli opuštění rodiči, jejich neschopnosti pečovat kvůli nemoci nebo závislosti, nebo úmrtí rodičů.

Práce OSPOD je legislativně zakotvena v zákoně č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, a dalších relevantních právních předpisech, které definují standardy kvality a organizační rámce. Pracovník OSPOD působí v rámci Městského úřadu obce s rozšířenou působností a jeho cílem je vždy nejlepší zájem dítěte. Tento cíl zahrnuje různé fáze péče, od umístění dítěte do pěstounské péče nebo adopce, až po péči v ústavním zařízení. Hlavní pracovní činnosti zahrnují přijímání oznámení o ohrožených dětech, hodnocení jejich situace, zpracování návrhů řešení (IPOD), pořádání případových konferencí a kontakt se žadateli o pěstounskou péči či adopci. Sociální pracovníci také provádějí šetření v domácnostech žadatelů, spolupracují se soudy, poskytují poradenství a terapii, a pravidelně hodnotí realizaci IPOD.

Spolupráce s různými subjekty, jako jsou soudy, Policie ČR, krajské úřady, pediatři, psychologové, školy a nestátní organizace, je nezbytnou součástí

práce OSPOD. Výsledky práce sociálních pracovníků jsou hodnoceny jak formalizovanými výstupy (IPOD, statistické výkazy, soudní rozhodnutí), tak faktickými výsledky, které zahrnují prospěch dítěte v náhradní péči a zachování kontaktu s biologickou rodinou, pokud to nepředstavuje riziko pro dítě (Sociální práce, 2020).

PRAKTICKÁ ČÁST

7. Cíl výzkumu a formulace výzkumné otázky

Cílem této bakalářské práce bylo identifikovat faktory ovlivňující vztah pěstouna a dítěte, se zaměřením na vliv sociálních pracovníků na tento vztah.

Formulovány byly dvě výzkumné otázky:

Jaké faktory se podílí na formování vztahu pěstouna a dítěte?

Jaký vliv mají odborní pracovníci na vývoj vztahu mezi pěstounem a dítětem?

8. Volba výzkumné strategie

Záměrem této práce bylo porozumět faktorům ovlivňující vztah mezi dítětem a pěstounem a jakým způsobem do něho vstupují sociální pracovníci. Vybrala jsem metodu, která umožňuje důkladné prozkoumání tématu. Proto byla zvolena kvalitativní výzkumná strategie (Švaříček, 2007).

Vyznačuje se vysokou přístupností a flexibilitou, což znamená, že je snadno srozumitelná a použitelná. Dále umožňuje analýzu širokého spektra výzkumných otázek a témat. Navíc je kompatibilní s různými teoretickými přístupy a může být aplikována s různými teoretickými přístupy. Může být aplikována jak induktivně (vycházející z dat), tak deduktivně (vycházející z teorie) (Braun & Clarke, 2006).

9. Metody sběru dat

V této bakalářské práci využívám kvalitativní metodu sběru dat, jelikož jsem se chtěla zaměřit na porozumění zkoumané zkušenosti. Kašparová (2018) uvádí, že cílem kvalitativní metody je porozumění lidskému chování a jednání.

Jako metodu získávání kvalitativních dat, jsem využila metodu moderovaného rozhovoru, tedy polostrukturovaný rozhovor. Příprava zahrnuje vytvoření schématu s okruhy otázek, které slouží výzkumníkovi jako vodítka během rozhovoru (Miovský, 2006). Rozhovory pro pěstouny a pro odborné pracovníky měly podobnou strukturu a okruhy otázek. Během rozhovorů bylo možné se participantů dále doptávat a upřesňovat si informace.

Scénáře rozhovoru byly rozvrženy rozdílně pro pěstouny a pro odborné pracovníky. Ve scénáři rozhovoru pro pěstouny jsem se zaměřila na motivaci, přípravu a adaptace, vztah, náročné aspekty pěstounství a spolupráce s odborníky. Ve scénáři rozhovoru pro odborníky jsem se věnovala představení jejich pozice a náplně práce, jak zasahují do pěstounských rodin, jejich pohled na vztah pěstouna a dítěte a na jejich vztah s rodinou.

10. Metody analýzy dat

Tematická analýza je metoda kvalitativní analýzy dat, která systematicky identifikuje, organizuje a nabízí vhled do témat napříč datovým souborem. Tato metoda umožňuje pochopit kolektivní nebo sdílené významy a zkušenosti a tím vytvořit smysluplné odpovědi na výzkumné otázky.

Kroky tematické analýzy podle Braun & Clarke (2006):

1. Seznámení se s daty

Tento krok zahrnuje opakované čtení textových dat (např. přepisů rozhovorů) a poslouchání audio nahrávek, aby se výzkumník důkladně seznámil s obsahem. Je důležité vytvářet si poznámky, které pomohou identifikovat potenciálně relevantní části dat.

2. Generování počátečních kódů

Kódování je systematické označování významných částí dat. Kódy mohou být buď popisné (blízko obsahu dat), nebo interpretační (poskytující hlubší význam). Tento krok zahrnuje označování textových úseků a přiřazování kódů, které shrnují nebo interpretují obsah.

3. Vyhledávání témat

V této fázi výzkumník hledá vzory a vztahy mezi kódy a začíná je seskupovat do širších témat. Témata představují hlavní vzorce významu v datech, které jsou relevantní pro výzkumnou otázku.

4. Revize témat

Tento krok zahrnuje kontrolu, zda témata odpovídají kódovaným datům a celkovému datovému souboru. Výzkumník zkoumá, zda témata smysluplně zachycují data a zda jsou dostatečně podpůrná pro analýzu.

5. Definování a pojmenování témat

Každé téma by mělo být jasně definováno a mělo by mít jedinečný název, který přesně vystihuje jeho obsah. V této fázi se také vybírají konkrétní výňatky z dat, které ilustrativně podporují jednotlivá témata.

6. Vytvoření zprávy

Poslední fází je sepsání zprávy, která poskytuje jasný a přesvědčivý příběh o datech na základě analýzy. Zpráva by měla být strukturována tak, aby logicky a smysluplně prezentovala výsledky výzkumu v kontextu výzkumné otázky.

10.1 Výběr participantů

Při výběru participantů jsem využila metodu záměrného (účelového) výzkumu. Při této metodě volíme postup, při kterém „cíleně vyhledáváme účastníky podle jejich určitých vlastností“ (Miovský, 2006). Postupovala jsem oslovením přátel, pohybujících se v této oblasti. Ti mi následně doporučili odborníky či známe, kteří se věnují pěstounské péči.

Kritéria, podle kterých jsem vybírala participanty:

Pěstouni:

- Nejméně jedno dítě v pěstounské péči (dlouhodobé)
- Minimálně 2 roky v roli pěstouna
- Aktuální výkon pěstounské péče

Odborní pracovníci:

- Přímý kontakt s pěstounskými rodinami
- Minimálně 2 roky v tomto oboru

Pro získávání dat jsem zvolila polostrukturovaný rozhovor, který proběhl s pěti participanty. Se všemi participanty jsme se spojili online formou. První rozhovor jsem použila jako pilotní, díky kterému jsem lépe seřadila a obsahově

upravila okruhy otázek. Ve výzkumné sondě je jeden muž a čtyři ženy. Jedna žena je dohromady pěstounka sourozenecké dvojice a zároveň je také klíčová pracovnice.

Veškeré informace, které by mohly participanty přiblížit, začerňuji a každý participant má v této práci náhradní jméno, z důvodu anonymizace.

10.1.1 Představení participantů

Matěj má společně s jeho ženou již 10. rokem v pěstounské péči 11 letého chlapce, který byl před umístěním do pěstounské péče dlouhodobě v pěstounské péči krátkodobé. Společně s manželkou mají 2 biologické děti.

Eva má společně s manželem v pěstounské péči aktuálně 2 děti, sourozeneckou dvojici. Jedno si společně osvojili. Jedna dívka je již dospělá. Nemají biologické děti.

Julie a její manžel mají společně v pěstounské péči sourozeneckou dvojici. Mají 2 biologické děti. Zároveň je také klíčovou pracovnicí a ve své péči má 10 rodin.

Pavla je sociální pracovnice na OSPOD. Je v kontaktu s náhradní rodinou, s dítětem, ale také s biologickou rodinou dítěte.

Soňa se věnuje právní problematice pěstounství a do kontaktu se s pěstouny dostává v rámci vzdělávacích akcí.

10.2 Vlastní sběr a analýza dat

Respondenty jsem oslovila během dubna a května a s 5 z nich jsem se následně udělala rozhovor, který se všemi probíhal online. Délka jednotlivých rozhovorů se pohybovala od 30 do 75 minut.

Rozhovory jsem si natočila a následně jsem je přepsala a postupovala dle metodiky Braun a Clarke (2012). Nejdříve jsem si rozhovory přečetla. Při

dalším procházení textu jsem začala tvořit kódy, pro co jsem využila program MAXQDA. Poté jsem kódy vytiskla, vystříhla na malé papírky a seskupila podle podobností, přičemž některé jsem vzhledem k jejich malé četnosti nevyužila. Po rozřazení kódů do skupin jsem hledala případné podobnosti a snažila jsem se je rozdělit do oddělených podskupin témat, aby se témata nepřekrývala. Následně jsem vytvořila čtyři hlavní témata a dvě z toho obsahují několik podtémat.

10.3 Vlastní výzkumné šetření - témata

10.3.1 Proces přijímání dítěte pěstouny

Respondenti popisovali zkušenosti pěstounů jako velmi dynamické, zvláště v procesu přijímání dítěte takového, jako je. Uvedli, že je důležité sledovat své tendence dítě měnit, ale také pozorovat svou kapacitu, jak jsou schopni tento proces zvládnout.

Julie má zkušenost s tím, že během pěstounství musela měnit své představy a být otevřená tomu, jakým směrem se dítě vyvíjí: „...že všechny vaše představy o tom, co je morálně dobře nebo špatně, se musí hodně... hodně hledáte kompromis mezi tím, co unesete a mezi tím, co to dítě se nějakým způsobem vyvíjí a vy ho nemůžete úplně narovnat do té své představy“ (Julie).

„Tak za ty roky praxe mi přijde, že nejdůležitější je to, že ten pěstoun je schopný přijmout to dítě takové, jaké je...“ (Pavla). Také Eva hovoří o bezpodmínečném přijetí dítěte, což vnímá, jakožto pěstounka, i jako své poslání „dítě potřebuje někam patřit a potřebuje být přijatý takový, jaký je, že jo. Vy to dítě musíte přijmout prostě bezpodmínečně“ (Eva) a zmiňuje, jak se neustále dokola, i přes péči o více dětí, setkává s neočekávatelnými náročnými situacemi „... pak některý ty situace byly, prostě že předčily to, co bych si dokázala nejbujnějším snu představit“ (Eva).

Respondenti se shodli na důležitosti vzdělávání pěstounů, které se promítá do rodičovských kompetencí. Matějček a kol. (2002) zdůrazňuje důležitost důkladné informovanosti pěstouna a také jeho toleranci k poruchám a problémům přijatého dítěte. Jako zmiňují i respondenti, přijetí dítěte takového, jaké je, je základem pro dobrý vztah a zároveň to představuje nelehký úkol (Schofield, 2002). Pavla hovoří o tom, že je důležité, aby pěstouni uměli být otevřený novým způsobům výchovy a pohledu na věc „... oni někdy se neumí srovnat s tím, že to dítě je odlišné od toho co oni zažili...a pokud ho chtějí předělat, tak v tu chvíli je to problém, ale pokud ho přijmou takové, jaké je, naučí se s ním komunikovat jiným. Třeba způsobem jsou otevření novým metodám, poradenství, naučit se něco nového...“ (Pavla).

Rozhovory tedy ukazují, že k přijetí a pochopení dítěte pomáhá vzdělávání. Pěstouni mohou poznat nové mechanismy výchovy a úhly pohledu na chování dítěte s čímž má zkušenost i Matěj „...potom je to o tom vzdělávání, že ten pěstoun, pokud chce, se vzdělávat a naučit se nové věci, tak může samozřejmě přetvořit ten svůj vztah, a to, jak k tomu dítěti přistupuje“ (Matěj). Toto zjištění uvádí u Sharda (2022) v rámci charakteristik pěstounů, které vedou ke zvýšení stability umístění dítěte, a ukázalo se, že vzdělání a podpora mohou významně ovlivnit kvalitu péče poskytované pěstouny.

Eva sdílela, jak pro ni jsou situace psychicky náročné a zároveň neměla možnost se na to předem připravit „...tak vlastně ta odvrácená strana toho, jak to třeba psychicky likviduje ty pěstouny, nebyla úplně tak, jakože viditelná nebo ty lidi to úplně jakoby nesdělovali“ (Eva). Pavla přidává pohled, že přirozené obavy pěstounů často mění a na skutečně problémové oblasti přichází až s praxí. Julie si kvůli pěstounství snížila úvazek a doporučuje to i svým klientům „...strašně moc doporučuju, aby hodně utlumili svoje pracovní aktivity, alespoň jeden z nich nebo výrazně snížili úvazek nebo si vzali

neplacený volno, protože když to nedělají, tak se dostávají do obrovských problémů, že se jim nedostává jakoby fyzických a psychických sil“ (Pavla).

Julie zmiňovala, jak se v průběhu péče mohla vracet ke svým hranicím, které si s manželem vytyčili ještě před přijetím dítěte a i pomocí toho mohla hodnotit, jestli již nejde nad své síly, což může být těžké poznat v danou chvíli *„a to je vlastně i důležité u té přípravy...za co jdete a za co nejdete... zároveň vlastně i to chování, co je pro vás přijatelné a co ne“*(Julie) a pevně nastavuje hranice i svým dětem v péči. Do pěstounské péče šla s tím, že chce udržet dvou rodinu funkční. Evě pomáhá držet hranice také její manžel *„... Já jsem všeobecně jako nastavený člověk, že chci zachraňovat, pomáhat ať mě to stojí cokoli... ještě nedávno jsem, jako si chtěla vzít další, tak naštěstí mám rozumnýho chlapa, kterej prostě mě stopnul...“* (Eva). Matějček a kol. (2002) zdůrazňuje právě důležitost stanovení si hranic, aniž by se museli pěstouni zatrpkle obětovat, k čemu může pomoci vzdělávání a nastínění toho, co člověka čeká.

10.3.2 Trauma dítěte

Trauma bylo často diskutováno v rozhovorech, protože děti odebrané od svých biologických rodičů si vždy přinášejí určitá zranění. *„...vždycky mají nějaké trauma tím, že byly odebrané z té rodiny.... Samozřejmě je to něco, co si nese dál, i když to neumí třeba ještě ani sdělit“* (Pavla) a to zmiňuje i pěstounka Eva *„A ty děti už takhle mají těch traumat dost. Za první syndrom odloženého dítěte je na celý život, že jo tam prostě je problém pořád“* (Eva). Dopad traumatu se projevuje komplexně a může být těžké vždy poznat, že jde o chování zapříčiněné traumatem (Cairns, 2013).

Pavla pracuje na ODPOD a považovala by za ideální, aby tedy každé dítě dostalo psychologickou či psychiatrickou pomoc hned na začátku péče *„...bylo by to takový ideál, který by se měl nastavit, že ve chvíli, kdy dítě jde do*

pěstounské péče, tak ji vyšetří nějaký odborník, který řekne, takhle by se s tím dítětem mělo pracovat dál“ (Pavla).

Pěstouni, ale i odborní pracovníci, mají nejrůznější zkušenost s tím, jaký dopad má trauma na prožívání a chování dítěte. *„Kluk byl agresivní velmi navenek a holka zase šla potom v době dospívání do sebepoškozování jo...“ (Julie)* a dodává, že trauma je to nejtěžší, co si s sebou dítě nese. Často se projevy traumatu mohou zaměňovat za ADHD chování: *„Některé děti se projevují hodně jako ADHD děti, tam se to často zaměňuje a některé děti naopak jsou zase velmi hodné“ (Pavla).* Trauma může mít symptomy podobné ADHD, jelikož ovlivňuje schopnost dítěte regulovat emoce a chování, což může vést k projevům, které jsou často přisuzovány ADHD (Allanti & Salerno, 2020). Narnett et al. (2017) dodává, že trauma mění strukturu mozku, což může ovlivnit pozornost a impulsivitu. Mezi různé projevy patří i styl specifický chování dítěte: *„...ty projevy to dítě má každé právě jiné, jako některé děti zlobí. Některé děti jsou naopak moc hodné, takže ten pěstoun si myslí, že je vlastně všechno v pořádku“ (Pavla).* Eva hovoří o tom, jak se trauma projevovalo u jejich dětí *„náročné situace byly, když jsme zjistili, že děti kradou, že jo a řešili jsme to s odborníkama a nám, bylo nám vysvětleno, že prostě velká citová nebo hluboká citová deprivace se může jako projevit i tím, že se bud' jako přejídá... Ty krádeže a lži, ty asi byly nejvíc bolavý a potom vlastně v té pubertě, když se začaly objevovat drogové závislosti a tak dál, tak to bylo asi nejtěžší“ (Eva).* Eva hovořila o tom, jak se traumatické zkušenosti projevovali dále v životě dětí *„...pak se třeba stává, že pustíte jenom nějakou písničku a dítě začne prostě hystericky reagovat a vy vůbec nevíte, co se děje“ (Eva).*

Projevy traumatu může být náročné jako náhradní rodič ustát a stává se, že se rozhodnou pro ukončení péče *„... třeba když už jde o děti větší i školního věku, tak ti pěstouni třeba po měsíci po 2 řeknou, že to nedají, protože to dítě*

jim dělá naschvály. Je na ně sprosté, je na ně ošklivé a ti pěstouni si s tím neumí poradit“ (Pavla).

Zkušenost s odloučením od blízké osoby, s sebou nese dlouhodobé následky *„samozřejmě to trvá, než si na ně zvykne a taky mu trvá, než přilne k té pečující osobě a bude k ní mít důvěru, protože tady ty děti často nemají důvěru ke světu tím, že je tam porucha toho attachmentu“ (Eva) a dodává, že dokud dítě nepřilne k pěstounovi, tak může být těžké opustit staré vzorce chování „... takže jim trvá, než k tomu pěstounovi získají důvěru a cítí se tam jako doma a do té doby, dokud to dítě tady toto nemá, tak může mít právě nějaké specifické projevy, jako je to zlobení, nebo naopak vyhledávání testu na každém kroku“ (Eva). Julie hovoří o tom, jak se trauma projevuje u dětí v jejich sebeobrazu: ... ten pocit nějaký nedostatečnosti v nich prostě jako je, jako nebyla jsem tak dobrá, aby on mě stáli jo něco ano, to to to co čemu se říká, to špatný já, prostě jsem nějaká jakoby divná, protože jako kdybych byla hezká hodná, krásná, tak by si mě nechali“ (Julie) a také přidává příklad svých pěstounských dětí, které žijí s pocitem, že jim svět něco dluží ...musíme si to s ní jako poměrně pracně vydiskutovat, vysvětlovat jo ten pocit jako nějakýho toho dluhu, že mi musí ten stát teďka jako já jsem byla chudák jo...jako rodiče jsem ...“ (Julie). Péče, která je pro citově deprivované / traumatizované děti nejlepší, zahrnuje emoční podporu, bezpečné prostředí, adekvátní zázemí pro psychický a sociální rozvoj dítěte (Lawrence et al., 2006).*

10.3.3 Biologické rodiče dětí

Komunikace o biologických rodičích

Téma biologických rodičů je pro mnoho rodin a pěstounů velmi citlivé a významné. Proto je tato problematika často zařazována do vzdělávacích programů pro pěstouny. V rámci těchto vzdělávacích akcí jsou pěstouni vedeni

k tomu, aby o biologických rodičích hovořili s dětmi otevřeně a citlivě. „...*my se s ním musíme o tom bavit...my k tomu jako odborně proškoleni*“ (Matěj).

Pěstouni jsou vedeni k tomu, aby o biologických rodičích nemluvili hanlivě, ani nijak negativně. „...*tam nám říkal...v rámci přípravy na rodičovství...že je strašně důležitý o těch biologických rodičích nemluvit negativně, že i když třeba jsou to rodiče, kteří jsou v kriminálu, nebo jsou to rodiče závislí na drogách, nebo jsou to alkoholici, gambleři a tak dál*“ (Eva) a zmiňovala, jaký by to mohlo mít důsledek „*pak to dítě může prožívat jako vlastní vinu, že má takový rodiče jo, že i když to dítě za to absolutně nemůže*“ (Eva).

Za nejlepší způsob, jak hovořit s dětmi o biologických rodičích se považuje jim poskytovat pravdivé popisné informace, přiměřené jejich věku „...*pojmenovat, třeba ano, tvoje maminka měla nějaký problém, neuměla ho vyřešit, potřebovala odbornou pomoc a protože zatím si svůj život neuměla dát do pořádku, protože jí to nejde, tak seš třeba u nás*“ (Eva), „*jako je dobré, když jako má realistický obraz*“ (Matěj).

Kontakt s biologickými rodiči

Udržování kontaktu s biologickými rodiči může probíhat nejrůznějším způsobem. Někteří respondenti měli zkušenosti s asistovaným kontaktem, ale také s tím, že biologického rodiče znají pouze z jednoho setkání u soudu, či z písemné komunikace.

Asistovaný kontakt s rodiči popisoval Matěj: „*Je tam vlastně [redacted] (manželka), nějaká ta klíčová pracovnice a ta [redacted] (biologická matka)*“ (Matěj). Ostatní respondenti znali asistovaný kontakt spíše z vyprávění „*Ale potom jsou třeba jako lidi pěstouni, který mi vyprávěli, že maminka je nějak jakože psychicky nemocná ... Takže mají prostě pravidelný asistovaný návštěvy, kdy se někde v nějaký návštěvní místnosti někde u té doprovázející organizace*“ (Eva). „...*to byla paní pěstounka a pravidelně se scházeli s maminkou, té holčičce bylo nějakých možná osm, v kavárně to tam prostě*

měli stolek, že snad ve 2 hodiny v pátek tam chodili vyloženě už jako na kafe kámoška“ (Soňa). Pavla přidala pohled OSPOD sociální pracovnice „Potom tam se přistupuje k asistovaným kontaktům, kdy u toho kontaktu je sociální pracovnice, která v uvozovkách kontroluje, co ten rodič s tím dítětem dělá, hlavně co mu říká nebo ukazuje, protože někdy jim ukazují fotky pokojíčku, hraček, co může mít a to dítě potom je z toho hrozně rozhozené a neví, co si o tom má myslet“ (Pavla).

Je přirozené, že si pěstouni pokládají otázky o vhodnosti kontaktu dítěte s rodiči. Potýkají se s důsledky historie dítěte, mají informace o nevhodném zacházení s dítětem ze strany biologického rodiče. V takovém případě by měl pěstounům poskytnout pracovník oporu a vést je ke kontaktu s rodiči (Pazlarová, 2016). Matěj má pocit, že jsou někdy i biologické rodiče až moc vybízení ke kontaktu s dítětem, i ve chvíli, kdy to není efektivní „...jednak i ty sociální pracovnice hodně jako nabádají k tomu, aby se s ním stýkala, ale pro ně je to strašný stres...“ (Matěj).

Julie má naopak zkušenost, kdy se s biologickou matkou spojily a společně se snažily najít vhodnou variantu pro dítě „všechny varianty selhaly... my jsme to furt jen nějak přikrývaly...hledaly se řešení, jak by kluk mohl fungovat na střední škole...“ (Julie).

Stres způsobený kontaktem s biologickými rodiči

Dítě, které se jednou za čas setkává se svým biologickým rodičem, může být stresující. Jak zmínila Pavla, rodič jim může slibovat aktuálně nesplnitelné věci a ovlivňovat ho i dalším způsobem

Matěj zmiňuje, jak je pro jeho dítě v pěstounské péči stresující se setkávat s jeho matkou po delších časových úsecích: „...ale pro něj je to strašný stres... má se potkat prostě s paní na dvacet minut, kterou vůbec nezná a viděl jí čtyřikrát...“ (Matěj).

Často zmiňovaným problémem byly sliby rodičů, které nakonec nebyly splněny. „...protože někdy jim ukazují fotky pokojíčku, hraček, co může mít a to dítě je potom z toho hrozně rozhozené a neví, co si má myslet“ (Pavla). Eva hovoří o své zkušenosti, kdy rodič měl o kontakt velký zájem a ten nakonec zmizel: „No a ve finále nasliboval hory doly, holka natěšená, že jo, on vždycky slíbil, že přijede a pak se na to vyprdnul a ta už z toho byla prostě nešťastná“ (Eva). Hovoření s dětmi o plánech je kompilací u mladších dětí, kteří vnímají čas jinak a mohou se tak upnout k představě, že se brzy přestěhují zpět k rodiči „... u těch mladších dětí je problém to, že ti rodiče jim často něco naslibují... a ty děti neví, kam patří, protože samotní neznají tu časovost... jsou to takové plané sliby a to dělá potom s tou psychikou toho dítěte velké problémy“ (Pavla).

Stres z kontaktu s biologickým rodičem mívá přirozeně i pěstoun. Soňa věří, že je u pěstounů častý jev to, že chtějí dítě hlavně pro sebe „...ve skutečnosti chtějí mít to dítě jenom pro sebe....ale takovejhle pěstounů je strašně málo, že to dítě jenom vyloženě potřebuje, aby nebylo v nějakém zařízení, takže potřebuje se dostat do rodiny“ (Soňa). Eva popisuje svůj zážitek od soudu, kdy se rozhodovalo o tom, zdali po propuštění matky z vězení půjde dítě k zpět k ní „...jsem se bála, že teda jako dítě, který mám doma vlastně tolik měsíců, budu muset vlastně vrátit jako za několik měsíců zpátky“ (Eva).

10.3.4 Odborní sociální pracovníci

Pohled pěstounů na přítomnost pracovníků

Pro pěstouny v této bakalářské práci je setkání se sociálními pracovníci z ODPOD nebo klíčovou pracovnící vždy milé setkání. Dokonce mají zkušenosti s tím, že k nim chodí nabrat síly a zároveň si uvědomují společný cíl, kterým je prosperita dítěte.

„My prostě máme s těma sociálníma jako dobrej vztah, protože si myslíme, že stejně tak, jako jim, nám jde o stejnou věc, aby ty děti prostě se měly dobře... a zároveň nic neskryváme“ (Eva) a stejnou zkušenost má také Matěj „...to říkala teď naposledy...ta sociální pracovnice...to u vás je to taková pohoda, takže opravdu jako my nejsme v tom tu jako ten vzorek...“ (Matěj).

Zároveň si jsou vědomí toho, že když jsou v krizové situaci, tak se na ně mohou obrátit.

Práce s pěstouny

Sociální pracovník na OSPOD představuje „nit“, která proplétá všechny části pěstounské péče. Obvykle je s pěstouny v kontaktu před zahájením pěstounské péče, během pěstounské péče, ale také je v kontaktu s biologickými rodiči dítěte.

„Oni nejsou ještě pěstouni, tak nemají nikoho k sobě, takže pro ně je ten OSPOD klíčový, že tam můžou získat tu pomoc, radu a vstupujeme do toho procesu“ (Pavla). Pavly úkolem je se zaměřit na dítě „mám zjišťovat, jestli se tomu dítěti daří dobře v té rodině, co třeba potřebuje to dítě nebo pěstouni... takový koordinátor vlastně pro to dítě, když potřebuje cokoli zajistit“ (Pavla). A dodává, že její náplní je také kontrolovat, jak se dítěti celkově daří „...ale my jsme...ten kontrolní orgán nad tím, že tomu dítěti se daří dobře, takže to je asi takový základ“ (Pavla). Pěstounka, ale zároveň i klíčová pracovníce Julie ví, že když řeší již složité věci, tak kontaktuje rovnou sociální pracovníci, jelikož má více pravomocí: „Jo, já teda osobně, když byli jakoby hodně složité věci, tak jsem kontaktovala potom i rovnou sociální pracovníci...ona má víc kompetencí, v momentu, kdy chcete řešit předběžko nebo děje se u vás něco jakoby hodně složitýho, tak jako ta klíčová pracovníce už je jakoby jenom mezikrok“ (Julie).

Často je také prostředníkem mezi náhradní a biologickou rodinou „... my jsme takový jako most v komunikaci s rodičema biologickými, protože ti pěstouni často s nimi nekomunikují osobně“ (Pavla).

Klíčová pracovníce je hlavně k dispozici náhradním rodičům a provází je na cestě pěstounství „...moje role je vlastně být k dispozici v té rodině, aby v případě složitostí, které nastávají v pěstounské péči poměrně často, vlastně měli jednodušší přístup k informacím a k tomu, jak se dostat k těm informacím“ (Julie). Julie hovoří o své zkušenosti, že každá rodina je jiná a využívá jiné služby. Někomu pomáhá sehnat finance, někomu terapie nebo

někomu pomáhá tím, že poskytuje oporu a pochopení. „*takže pak mám rodinu, která ani moc nestojí o peníze, ani moc nestojí o ty terapie, ale postě stojí o to zavolat a postěžovat si, prostě to sdílet se mnou*“ (Julie) a zároveň dokáže poskytnout oporu, když už nikdo jiný pěstouny nechápe „*protože někdy jsem nabyla dojmu, že vlastně to, a to mi ty pěstouni říkají, oni nám ty ostatní lidi nerozumějí*“ (Julie).

I Eva takto vnímá svou klíčovou pracovníci „*když je jakákoliv problém, ta pěstoun může kdykoliv zavolat tomu klíčovému pracovníkovi, že má nějaký problém, že potřebuje řešit...když je něco akutního*“ (Eva).

Klíčová pracovníce Julie popisuje způsob své práce s rodinou, který je založený na předávání kompetencí rodičovi: „*...že se mi jeví jako funkčnější strategie opéčovat ty dospělý, který pak můžou opéčovat ty děti...*“. „*Když mám pochopení pro to, co pro to chování těch dětí, co se tam jakoby děje a i pro ty starosti těch rodičů, tak oni víc jakoby pátrají, co se s tím dá dělat a zkoušej to nějak, než kdybych jakoby extra vedla nějakou podporu dětí a oni ty podpoře nerozuměli*“ (Julie).

Obě pracovníce se musí potkávat s pěstouny, pouze v jiné frekvenci. Obě chodí rády k pěstounům domů, kde se i členi rodiny cítí nejbezpečněji. „*Nám pomáhá asi to, že chodíme do té rodiny... protože oni se tam cítí ti pěstouni a ty děti bezpečně a pomáhá nám to prostě se bavit o běžných věcech...*“ (Pavla). Julie si s sebou obvykle bere hry a využívá je k přirozené komunikaci s dětmi „*takže jako sedíme všichni, povídáme si...dost často...si do rodiny přinesu nějakou hru...a vedu s nima rozhovor*“ (Julie) zároveň se setkává i se staršími dětmi v pěstounské péči a to již uzpůsobuje program na míru „*...protože jsem zjistila, že když on prostě před tím pěstounem moc nemluví...takže spolu jdeme do kina. Pak si sedneme do mekáče a tam to prostě všechno probereme a já se ho vždycky zeptám, co z toho můžu komunikovat směrem k pěstounovi*“ (Julie).

Diskuze

V mém výzkumném šetření jsem identifikovala několik faktorů, které se podílejí na formování vztahu pěstouna a dítěte.

Respondenti kladli důraz na bezpodmínečné přijetí dítěte, které se probíhá opakovaně. Matějček a kol. (1999) v takovém případě hovoří o rodičovství psychologickém. Pěstouni měli zkušenost s tendencemi dítě měnit a „rovnat“ dítě do podoby, která jim je známá a blízká.

Pro to, aby jedinci mohli vykonávat pěstounskou péči, by si měli být vědomi svých vlastních hranic. Respondenti měli zkušenost s pevným následováním předem stanovených hranic, přes které nešli a řešili situaci dítěte alternativními způsoby, zároveň také zakoušeli psychickou náročnost pěstounské péče. Oporu představovali partneři a obzvláště terapeuti. Pěstoun má dle Občanského zákoníku § 966 odst. 2 právo na terapii či psychologickou pomoc alespoň jednou za 6 měsíců. Z výzkumů také vyplývá, že podpora od partnera hraje zásadní roli v úspěšném zvládnání péče. Pěstouni vykazují vyšší míru spokojenosti a odolnosti vůči stresu (Gill et al., 2023; McDermid et al., 2021)

Důležitým faktorem pro výkon kvalitní pěstounské péče bylo vzdělávání pěstounů, jehož náplní poznávají témata, se kterými se v péči setkávají a obvykle představují výzvu (trauma dítěte, biologické rodiče). Náročné projevy chování jsou často důsledkem citové deprivace, týrání a zanedbávání v předchozí péči (Koluchová, 2003) a pokud je to něco, s čím se pěstouni setkávají, mělo by to být zahrnuté do výběru vhodného vzdělávání (Pazlarová, 2016). Matějček a kol. (2002) považuje toleranci k problémovým oblastem ve vývoji dítěte za jeden pilíř kvalitní pěstounské péče.

V další části jsem se věnovala vlivu sociálních pracovníků na vztah mezi dítětem a pěstounem.

Výzkumný vzorek ukázal rozdílné postavení klíčové pracovnice a sociální pracovnice z OSPOD jak ve vztahu k pěstounům a dítěti, tak v rozsahu svých kompetencí a pravomocí.

Sociální pracovnice OSPOD do procesu vstupuje více jako kontrolní složka, jejíž prioritou je dítě a zároveň dodržení pravidel pěstounské péče, tzn. například podporovat pěstouny v kontaktu s biologickou rodinou. Je to také jedna z povinností pěstouna, pokud soud nestanoví jinak (MPSV, 2023). Zároveň představuje někoho, koho pěstouni v mém výzkumném vzorku vnímaly jako osobu s více pravomocemi. Sociální práce (2020) uvádí, že sociální pracovník OSPOD zajišťuje ochranu dětí a jejich práva a oprávněné zájmy, spolupracují se soudem.

Klíčová pracovnice z doprovázející organizace je vnímán jako méně formální osoba. Rodina má s klíčovou pracovnicí blízký vztah, protože se s rodinou vídá minimálně jednou za dva měsíce, dle Zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí. Chodí k pěstounům domů a obvykle se setká se všemi členy domácnosti. Klíčová pracovnice představuje oporu, které se mohou pěstouni svěřit a využít její přítomnosti nejen v krizových situacích. Stará se o zajištění potřebných financí, terapie, odborníků a dalších služeb.

Limity výzkumného šetření a podněty pro zkvalitnění výzkumu mne napadaly při procesu získávání dat a jejich analyzování. Vzhledem k přítomnosti jednotlivých sociálních pracovníků, bych uvítala rozšíření výzkumného vzorku, aby témata, která za pomoci tematické analýzy vznikla, mohla být zkušeností více objektivizovatelnou.

Závěr

V této bakalářské práci jsem se zabývala sociálně-psychologickou analýzou pěstounské péče se zaměřením na interakci mezi pěstounem, dítětem a sociálním pracovníkem. Cílem bylo pochopit faktory, které ovlivňují vztah mezi dítětem a pěstounem a zjistit, jakým způsobem do tohoto vztahu zasahují sociální pracovníci.

V teoretické části jsem se věnovala pojmům rodina, náhradní rodinná péče a blíže jsem přibližovala pěstounskou péči. Jako teoretickou oporu pro hlubší prozkoumání vztahu mezi dítětem a pěstounem jsem využila Psychosociální model od autorky G. Schofield (2002) a rozebrala jsem jeho jednotlivé části. V závěru jsem se zabývala rolí státu v podpoře pěstounů a věnovala jsem se formám finanční podpory pěstounů, dokumentům, které pěstouny a děti vedou celou pěstounskou péčí a jsou jim oporou. Zároveň jsem sledovala doprovázení a služby, které jsou pěstounům nabídnuty.

V praktické části představuji výzkumné šetření. Výsledky ukázaly, že proces přijímání dítěte pěstouny je velmi dynamický a vyžaduje od pěstounů flexibilitu a schopnost přijímat dítě takové, jaké je. Tyto a další dovednosti pomáhají rozvíjet vzdělávací programy, díky kterým mohou pěstouni lépe porozumět potřebám dětí a zlepšovat jejich přístup k výchově.

Také se ukázalo, že psychická náročnost pěstounské péče často vyžaduje, aby pěstouni snížili pracovní úvazek a důkladně stanovili své hranice, aby předešli vyhoření a zachovali zdravé rodinné prostředí.

Dalším významným tématem byla problematika traumatu dětí, které byly odebrány od svých biologických rodičů. Trauma se často projevuje v jejich chování a emocionálním prožívání a bylo by vhodné, aby mohly mít okamžitý přístup k psychologické pomoci.

Komunikace o biologických rodičích je citlivým tématem, kde je důležité poskytovat pravdivé a věku přiměřené informace bez negativního hodnocení rodičů, aby dítě nemělo pocit viny.

Výsledky také ukazují, že odborní sociální pracovníci hrají klíčovou roli v podpoře pěstounských rodin, zajišťují koordinaci potřebných služeb a poskytují okamžitou oporu a poradenství.

Seznam literatury

- ARCE, W., F. 1970. The family as a social group: an outline for inquiry. *Philippine Sociological Review*. 18 (2):87-91. <https://www.jstor.org/stable/23892063>
- Braun, V., & Clarke, V. (2012). Thematic analysis. In H. Cooper, P. M. Camic, D. L. Long, A. T. Panter, D. Rindskopf, & K. J. Sher (Eds.), *APA handbook of research methods in psychology, Vol. 2. Research designs: Quantitative, qualitative, neuropsychological, and biological* (pp. 57–71). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/13620-004>
- Cairns, K., (2013). *Bezpečná vazba mezi náhradními rodiči a dítětem: trauma v raném vztahu a psychická odolnost*. Portál.
- Cooley, Ch. H., (1902). *Human Nature and the Social Order*. New York : C. Scribner's sons
- Dunovský, J. (1986). *Dítě a Poruchy rodiny*. Avicenum, Praha.
- Gill , A., Page M. S. & Hairston, M., (2023). Communities of Support for Care-Experienced Mothers. *The British Journal of Social Work*, 53(3): 1775-1783 <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcad032>
- Koluchová, J. (1992). *Psychický vývoj dětí v pěstounské péči*. Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.
- Koluchová, J., (2003). Z výsledků dlouhodobých výzkumů pěstounských rodin. *Pediatric pro praxi*, 4(3), 118-120.
- Lawrence, C. R., Carlson, E. A., & Egeland, B. (2006). The impact of foster care on development. *Development and psychopathology*, 18(1), 57–76. <https://doi.org/10.1017/S0954579406060044>
- Matějček, Z. (1992). *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. SPN.
- Matějček, Z. (2002). *Osvojení a pěstounská péče*. Portál.
- Matějček, Z. (2003). *Co děti nejvíc potřebují* (3.vydání). Portál.
- Matějček, Z. a kol., (1999). *Náhradní rodinná péče: průvodce pro odborníky, osvojitele a pěstouny*. Portál.
- Matějček, Z., & Dytrych, Z. (1999). *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*. Grada.
- Matějček, Z., & Langmeier, J. (1986). *Počátky našeho duševního života*. Panorama.
- Matějček, Z., & Trapková, L. (2017). *Rodiče a děti* (3.vydání). Vyšehrad.
- Matoušek, O. (2003). *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha, Slon.

- Matoušek, O. (2003). *Rodina jako instituce a vztahová síť* (3.vydání). Sociologické nakladatelství.
- McDermid, S., Trivedi, H., Holmes, L. & Boddy, J., (2022) Foster Carers' Receptiveness to New Innovations and Programmes: An Example from the Introduction of Social Pedagogy to UK Foster Care. *The British Journal of Social Work*, 52(3):1213–1230. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcab152>
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Grada Publishing.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Grada Publishing.
- MPSV (2015). Pěstounství je profese. Dostupné 20.3.2024 z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/Pestounstvi_profese_archiv.pdf/05050b43-98a8-c396-7195-c2134e972f47
- MPSV (2015). Pěstounství je profese: Sborník příspěvků k aktuálním tématům náhradní rodinné péče. Dostupné 15.5.2024 z: http://www.pravonadetstvi.cz/files/files/Manual_NRP.pdf
- MPSV (2023). Doprovázení pěstounů, dohody o výkonu pěstounské péče. Dostupné 15.3.2023 z: <https://www.mpsv.cz/doprovazeni-pestounu-dohody-o-vykonu-pestounske-pece>
- MPSV (2023). *Roční výkaz o výkonu sociálně-právní ochrany dětí za rok 2023*. Dostupné 15.3.2024 z: <https://www.mpsv.cz/statistiky-1>
- MPSV, Štěpánková Štýblová, (2023). Doprovázení osob pečujících, osob evidenci a jim svěřených dětí (metodický materiál MPSV).
- Nešporová, O. (2021) *Homoparentální rodiny/ Same-sex parented families*. Praha: RILSA.
- Nuske, E. (2010). Balancing contradictions: The experiences of biological children of foster families. *Children Australia*, 35(3), 32–37. doi:10.1017/S1035077200001152
- Pazlarová, H. (2016). *Pěstounská péče: manuál pro pomáhající profese*. Portál.
- Reed, J.A. (1994). 'We live here too: Birth children's perspectives on fostering someone with learning disabilities'. *Children and Society*, 8(2), 164–173. <https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.1994.tb00422.x>
- Sharda, E., (2022). Parenting Stress and Well-Being Among Foster Parents: The Moderating Effect of Social Support. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 39(1). <https://doi.org/10.1007/s10560-022-00836-6>
- Schofield, G. (2002). The significance of a secure base: A psychosocial model of long – term foster care. *Child & Family Social Work*, 7(4): 259-272. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2206.2002.00254.x>

Sociální práce (2020). *Sociální pracovník OSPOD – náhradní rodinná péče*. Dostupné 20.6. 2024 z: <https://socialniprace.cz/profesiogramy/socialni-pracovnik-ospod-nahradni-rodinna-pece/>

Sýkorová, D. (2009) Změna sociologické perspektivy aneb nukleární rodiny k širší rodině. Sociální studia

Švaříček, R., & Šed'ová, K. (2007). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Portál.

Trnková, L. (2018). *Náhradní péče o dítě*. Wolters Kluwer.

ÚPČR (2023). Dávky pěstounské péče a zaopatřovací příspěvky. Dostupné 15.6.2024 z: <https://www.uradprace.cz/davky-pestounske-pece-a-zaopatrovaci-prispevky1>